PATAKI JENŐ (1857–1944):

A TELEKI CSALÁD UDVARI ÉS HÁZIORVOSAI

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

Teleki Mihály orvosa, az első kolozsvári tisztiorvos, Baranyai Pétsi András[1]

Amit erről a jelentékeny orvosról tudunk, bizony nem sok. Hogy korának jeles orvosa volt, következtethetünk abból a kevés feljegyzésből, mely reá vonatkozólag itt-ott található. Teleki Mihály, Wass György hívták betegükhöz, Kolozsvár hivatalos orvosának választotta, előzőleg a szászok fővárosában volt városi orvos. A haláláról szóló bejegyzés híres orvosnak mondja.

Baranyai Pétsi András itt született szűkebb hazánk kincses fővárosában. Atyját Györgynek hívták, mást nem tudunk róla. Ő vagy valamelyik elődje a Baranya megyei Pécsről származott hozzánk, s eredeti családnevüket származáshelyükről Baranyai Pétsivel cserélték fel. Andrást az egykori iratok Andreas Barovius Pétsi néven említik.

Születési évét nem ismerjük, csak hozzávetőleg határozhatjuk meg. A helyi unitárius eklézsia irataiban 1644. május 18-i kelettel ez áll: „Barovius András mindkét nemzetbeli tanulók egyértelmű szavazatával az iskola főnökének választatott.” És három nappal később, május 21-ről: „…este 6 órakor költözött át a külvárosi iskolából ebbe (ti. a … utcai nagyobb iskolába) és lemondván két évig viselt ottani rektori hivataláról s ünnepélyesen kibúcsúzván, seniori hivatalát megkezdte”. Tehát 1644-ben már két éven át működött mint rektor, így 1642-ben választatott azzá. A szentpéteri külvárosi iskola, mely a mai Erzsébet aggmenház helyén állott, rektorait vagy a külföldi akadémiákon járt fiatal tanárok, lektorok, vagy a kollégium végzett jelesebb diákjai közül nyerte, kinevezés útján. Pétsi András tehát 1642-ben már kollégiumot végzett diák volt, esetleg már mint lektor is működhetett, ami 18–20 éves kora előtt nem volt lehetséges és így születési évét 1622–24 körüli időre tehetjük.

A kollégium kötelékében hosszú időt töltött. Abban szorgoskodott, hogy akadémiai útjára a szükséges pénzt összegyűjtse. Tizenhárom évig várt erre. Oh, hányan de hányan voltak, akik ifjúkori elhatározásukat férfikorukban váltották be. Az ifjú vágya, törekvése, hogy a tanult emberek sorába küzdje fel magát, sokszor megtorpan az anyagiak hiánya miatt. A peregrinatio költségeinek megszerzése sokszor hosszú évekbe került. Akinél megvolt a komoly szándék és erős akarat s nem homályosult el a célkitűzés egy percre sem, az rakta egymás mellé a megszolgált aranyakat s gyűlt-gyűlt, sokasodott, de velük az évek is.

Pétsi András 1657. május 11-én, miután mindkét nemzeti cœtustól ünnepélyesen elbúcsúzott, elindult s egyenesen Itáliába tartott. Az orvosi pályát választotta, s amint Páduába ért, szeptember 15-én, azonnal beiratkozott az artisták közé. A 33–35 év körül levő férfiú szorgalmasan tanult s két év alatt elvégezte az orvosi tanfolyamot. 1659. december 13-án vizsgázott, mégpedig oly jelesül, hogy tanárai az orvosi oklevélben kitűnő dicsérettel

[1] Forrás: Pataki Jenő: Városunk első hivatalos orvosa. Baranyai Pétsi András (1622–24–1689). = Orvosi Szemle 9 (1936) No. 10. pp. 437–439.

halmozták el. Az oklevelet a bevezetés és befejező sorok elhagyásával Weszprémi is közli. Fordításunkban ez így szól:

„…a jeles és tanult férfiú, Pétsi András úr, transilvaniai magyar, néhai György fia, nemes gondolkozásának és derekasságának, nemkülönben a szabad művészetek s a bölcsészeti és orvosi tudományok terén végzett hosszas tanulmányoknak bőséges tanujeleivel, valamint az egymást követő évek alkalmatos száma során folytatott munkálkodásának, fáradhatatlan tevékenységnek és gyakorlatoknak a leghatározottabb bizonyítékaival állíttatott előnkbe. Őt, minekutána előléptető tanárai által nekünk a tudományokból leteendő utolsó vizsgálatára, melyet szigorlatnak neveznek, jó minősítéssel ajánltatott és jelöltetett, az ezen Akadémia szokása szerint számára kijelölt és a tegnapi napon sorshúzás útján kiválasztott bölcsészeti és orvostudományi tételekből a mai napon szinünk előtt szorgosan és tüzetesen kikérdeztettük és levizsgáztattuk. Ő pedig a felhozott tételek alkalmazásában, tartalmuk megmagyarázásában, a kérdéseknek és ellenvéleményeknek megoldásában, az esetek megvilágításában és a gyógymódok javallásában és általában minden próbáratételnél teljesen tudományosan, dicséretesen, kitűnően, kiválóan és tudori módon viselte magát, és oly szellemi tehetséget és akkora emlékező erőt, tanultságot, ékesszólást és a teljesen képzett bölcsészt és orvost jellemző minden más tulajdonságot tanúsított, hogy azt a nagy várakozást, melyet már mindenkinél előzőleg keltett, nemcsak kielégítette, hanem igen jelentékenyen felül is múlta. Ezért ő fennemlített hírneves rend legkiválóbb tudorai és tanárai által, akik mindezeknél ott állandóan jelen voltak, egyértelműleg és egyhangúlag, mindnyájuk szavazatával, közülük bárkinek ellenvéleménye, ellentmondása, vagy akárcsak habozása nélkül, alkalmas, igen jártas és teljesen megfelelő bölcsésznek és orvosnak ítéltetett és méltán is fogadtatott el, miként az mindnyájunknak titkos szavazás útján előnkbe terjesztett szavazatából és egyénenkénti véleményéből világosan és tisztán kitűnik. Mi tehát, követve a paduai Akadémia ősi szokását stb., stb.

Végbevitetett és kiadatott a paduai Akadémia vizsgálatainak szokott helyén, az Urnak most folyó 1659. évében, a XII. évkör (indictio) folyama alatt szombaton, december hó 13. napján.”

Aznap meg is történt az ünnepélyes felavatás, aminek emlékére a paduai egyetemi könyvtárnak Pétsi három könyvet ajándékozott.

A kész doktor, bár joggal tehette volna, nem sietett elhagyni Paduát, hanem az egyetemen tovább tanulva, az orvosi gyakorlatban igyekezett nagyobb jártasságot szerezni, belátva, hogy az a rövid két év legfeljebb csak az elméleti tudás megszerzésére elegendő. Öt évig időzött még Paduában s csak ekkor gondolt a hazamenetelre, jóllehet már eléggé benne volt a férfikorban. Arra, hogy az öt év alatt alkalmazva volt-e az egyetemi vagy más kórházban, vagy hogy miből tudta magát fenntartani, semmi adatunk nincs, de hogy magánpraxisa is lehetett, elképzelhető.

Ez idő alatt az artisták részéről az a kitüntetés érte, hogy neve megörökítésére egy emléktáblát állítottak a következő felirattal:

Andreas Pétsi Transilvano-Hungarus
Cons[siliarius] Anat[omicus]. Phil. Et M. D.

A kórházak vezetőitől szép, nagy dicséretekkel elhalmozott bizonyítványokkal érkezett haza 1664 végén vagy 1665 legelején. Hozzákezdett a praxishoz éspedig szerencsével, s híre ment. Igyekeztek is a szászok maguknak lekötni s még ugyanazon év szeptember 6-án meghívták orvosuknak. Pétsi az ajánlatot elfogadta. Letelepedett a szászok fővárosában, Nagyszebenben. Kapott évi 300 frt fizetést, búzát, bort, fát és kényelmes lakást.

Nyolc évet töltött ott. Ekkor vágyott szülővárosába s az akkor már 50 év körüli híres orvos visszaköltözött ide. Mint városi orvos lőn alkalmazva 400 frt évi fizetéssel. Hivatalos orvosi működésének azonban semmi nyoma sem található. Valószínű, hogy az csak a szegény emberek gyógykezelésére szorítkozott. Azonkívül kiterjedt praxisa volt. Weszprémi meg is jegyzi, hogy ez a kiváló, tudományban igen jeles férfiú művészetének kívánt és szerencsés sikerével nemcsak a közönséges embereknek, hanem a hivatalbeli és gazdag emberek szeretetét is megszerezte.

Így Teleki Mihály és neje Veér Judit bizalmával is dicsekedhetett, nekik is orvosuk volt. Telekiné egy 1670. december 17-én …-ról írt levélben panaszkodik férjének: „Én édes uram elég beteges állapottal vagyok. Az Chriskán szinte elijedtem, mind rosszabbul van, belső forrósága van, az nyelve s az kis pofája belöl felcsattogzott, nem is ehetik egyebet tejnél. Rózsavizet nem ártana innya adnom az forróság ellen, de nincsen, mert eltörött az üvege; az ki van, kámphoros, az nem jó innya. Nem tudok egyéb orvosságot irni, hogy vegyen. Kegyelmed, hanem fenyőmag olaj kell, az nincsen. Görög fejért írtam vala Kegyelmednek. Annisnak az orczája kezdett pattogzani fel.” Bizony az ilyen gazdag nagy urak sem tudtak azonnal a kellő időben orvoshoz jutni. Ilyenkor elévették a patikaládát s maguk igyekeztek orvosolni a bajt szerzett tapasztalataik s orvosuk utasításai után. A levél utóiratában mégis azt írja urának: „Ha az doktor Pécsi uram még el nem ment volna haza, kérné Kegyelmed jüne erre, mégis tekintené meg az gyermeket”.

Wass György uram is megemlékezik naplójában Pétsiről: „Anno 1682. febr. 4. …-ra Pétsi uramért küldtem, mivel az szájából csak jó nyavalyás feleségemnek az vér, ugyannyira, hogy már tiszta vér is kezdett jőni.”

Pétsi kora legjelesebb orvosainak egyike volt, egészen orvosi hivatásának élt, sem tanári állást, sem valami más hivatalt nem vállalt. Irodalmi működése nem volt, még tudori értekezéséről sincs tudomásunk. Ezt oklevele szövege sem árulja el.

Házasélete boldog, de gyümölcstelen volt. Nősülése Stano Erzsébettel külföldről való hazajövetele után történt, tehát az 1665. évben. Erzsébet 1645-ben, 14 éves korában jött vallása miatt üldözött atyjával Lengyelországból Erdélybe. A család a főúri nemesek szerzett új hazájában, a Rhédeyek kedvenc embere volt. A mi Pétsink már jól benne volt az időben, a 43. év körül, a 34 év körüli asszony is túl volt az első virágzáson. Huszonnégy évet éltek együtt s e majdnem negyedszázadig tartó házasság után az asszony özvegységre jutott.

Az unitáriusok egyházi anyakönyvében a halálozás így van bejegyezve: „1689. aug. 26. Excellentissimus Pétsi András híres orvos meghalt, 29-én eltemettük, prédikált tiszteletes püspök úr, nemzetes Almási Mihály úr latinul szónokolt, a diákok méltó verseket írtak, melyekért kaptak 9 frt-ot, a temetésért 2 frt-ot. Az eklezsiának 100 drb aranyat testált.”

Stano Erzsébet 23 évi özvegység után meghalt 81 éves korában, 1712. március 8-án. Hitéhez való ragaszkodásáért nagy tiszteletben állott a minden tekintetben kiváló matróna s Kereszturi Sámuel, az unitárius kollégium rectora halotti beszédében, melyet ki is nyomattak, úgy van megdicsérve, mint aki „Istenért mindenekfelett, felebaráttyát, mint magát szerette; számkivetett lévén, számkivetett attyafiait segítette; tellyes életét jóságos tselekedetekben gyakorolta, folytatta, végezte”.

Orvosi reverzalis Teleki Mihály idejéből[2]

Tudott dolog, hogy – egész a nagyszombati orvosi egyetemnek 1770-ben történt megnyitásáig – a magyar ifjaknak nagy fáradsággal és nagy költséggel külföldi egyetemekre kellett menniük, ha az orvosi diplomát meg akarták szereni. E cél elérésére városok, egyházak s egyes főurak stipendiumot alapítottak, vagy pedig egyeseket céluk elérésében segélyeztek. Nem volt ritka eset, hogy egy-egy főúr pártfogoltjának kitaníttatását teljesen magára vállalta, kötelezvén őt azonban arra, hogy kitanulva az orvosi tudományokat, neki és családjának lesz orvosa. Erről kötelezvényt is adtak pártfogójuknak, mit természetesen meg is tartottak. Az ilyen orvos azután rendesen a család bizalmasává lett.

Egy ilyen kötelezvény az alábbi, mit Teleki Mihály, Apafi híres tanácsosa adatott magának egy Fejérvári István nevű ifjú által, kit saját költségén taníttatott ki.

„Én Fejérvári István adom tudtára mindeneknek az kiknek illik: quod in Anno prsti 1681 die vero 17 mensis Julii. Az méltóságos urnak Tekintetes és Nemzetes Teleki Mihály Uramnak ő kgik költségével jóakarattyábul jól küldetvén az Belgiumi Academiákban az Medicinának tanulására; kötölözöm arra magamat, hogy az ő kglme parancsolattya szerint, az Medicinát szorgalmatossan üzöm, egyéb tanulásra magamat nem adom, három Esztendő mulva haza jövök, ott fen semmi prætextus alatt nem maradok, Ithon is penig illendő fizetésért ő kglmet, feleségét, Gyermekeit szolgálom, kglmek kedve ellen s hírek nélkül magamat senkihez nem kötölözöm. Mindezekrül az mig az urat ő kglmét és szerelmes feleségit s Gyermekit üdvözlendő keresztényi hitemmel assecurálom, subscriptiommal, pecsétemmel megerősítvén ezen levelemet, Maros Vásárhely

Anno et die supra notatis
Idem qui supra
P. H.”

[2] Forrás: Pataki Jenő: Orvosi reverzalis. = Erdélyi Orvosi Lap 2 (1921) No. 5. p. 90.

Teleki József gróf és Teleki Sándor gróf családi orvosa: Borosnyai Nagy Márton[3]

Egy fiatal, tudományosan képzett, törekvő életet oltott ki a XVIII. század elején a kegyetlen emberirtó döghalál. Az a remény, melyet jövőjéhez fűztek szülői, ismerősei s patrónusa, nem volt alaptalan. Jó tanuló, szorgalmas, igyekvő ifjú volt.

Atyja, Borosnyai Nagy János is külföldi egyetemeken tanult, aki hazajőve peregrinációjából, nem sokáig maradt itthon, újból vándorbotot vett kezébe. Ezúttal, mint gróf Bethlen Miklós kancellár Mihály nevű fiának mentora járta be a német, francia s olasz akadémiákat, s mentorsága mellett állandóan bővítette theologiai tudományát. Kettős külföldi utazásából hazatérve a vízaknai ref. eklézsia papjának választotta, s itt élte le napjait közszeretetben s közbecsülésben.

Ennek a sokat látott és sokat tapasztalt papnak, Borosnyai Nagy Jánosnak és Eperjesi Sárának a fia volt a mi Mártonunk. A nagyenyedi kollégiumban taníttatták, s gondos nevelésben részesült. Teleki József gróf pártfogása lehetővé tette, hogy ő is külföldi akadémiákon tanuljon tovább. Az orvosi pályát választotta, s állandóan Hallében tartózkodott, itt vélte legsikeresebben elérhetni célját. 1729. október 18-án tartotta meg köztetszés mellett vitatkozását, s nyerte el orvosi diplomáját. Tudori értekezésében az ember lelkének a testre való hatásáról, a szándékos mozgások előidézésére való behatásáról értekezik, a józan bölcselet és az ésszerű orvostudomány elvei szerint, szemben Leibnitz és Wolff nézeteivel, s a testnek és léleknek kapcsolatáról szóló tan elismertetéséért száll síkra.

Visszatérve hazájába, egyenesen Teleki gróf udvarában, a Szeben mellett fekvő Kercsesorán telepedett le, mint a gróf családjának s uradalmának orvosa.

Borosnyainak a betegek orvoslása mellett más feladat is jutott a kercsesorai kastélyban. Teleki gróf felesége, Bethlen Kata az orvostudomány iránt nagy érdeklődést mutatott, s hogy az orvoslás ismereteiben jártasságot szerezzen, oktatóul kérte fel a híres Kölesérit – akivel, Bethlen Judittal kötött házassága révén, rokonságban is volt –, a szemek gyógyításában nagyhírű Simoni Márton szebeni orvost és Borosnyait. Borosnyai a botanikára oktatta a grófnőt, mi neki különben is kedvenc tanulmánytárgya volt. Nem csak a növények ismeretét, azoknak hasznát, a betegségekre való hatását, hanem a növényi gyógyszerek elkészítési módjait is megtanította.

Kercsesorán nem sokáig lakott. Kölesérinek 1732-ben történt elhalálozása után – Teleki hathatós támogatásával – a fiatal Borosnyai neveztetett ki az erdélyi Gubernium főorvosává, protomedicussá. Lakását ekkor Szebenbe kellett áttennie.

A Teleki-családdal továbbra is fennmaradt az összeköttetése. Orvosi tanácsait azután is igénybe vették. A grófnőt egy ízben súlyos mellhártyalobjában gyógyította.

A gróf testvére, Sándor is többször fordult hozzá orvosi tanácsért és segélyért, amit a marosvásárhelyi Teleki Téka levéltárában levő iratok is bizonyítanak.

*

A főkormányszéki tanácsoshoz, Teleki Sándor grófhoz, a későbbi tordai főispánhoz írt instrukciós levele így szól:

„Méltóságos gróf úr,

[3] Forrás: Pataki Jenő: A fiatal protomedikus. Borosnyai Nagy Márton. In: Pataki Jenő: Erdély Magyar Orvosai. Kézirat Csajkás Bódog hagyatékában. + Pataki Jenő: Borosnyai N. Márton instructiója. = Orvosi Szemle 6 (1933) No. 12. pp. 387–388. (Részlet)

nekem érdemem felett való Patronus Uram!

Marti György Uram (kiis már jobbacskán kezdett lenni) communicálá velem az Méltóságos gróf ur levelét, melyből szomorán értettem a méltóságos Jankó urfi halálát és a Sándor urfi petecses formáju nyavalyáját. Istentől consolátiot kivánván a Méltóságos urnak, præscribáltam valami pórt Sándor urfi számára valót és magam pecsétje alatt el is küldtem, noha mig az orvosság elérkezik, addig az urfinak az állapotja is alkalmasint fordulhat, ha forrósága, hánykódása, kinnya, phantasiája, kiütött makuláinak idő nap előtt való vissza-ütése lészen, mindennap kétszer vagy háromszor lehet belőle beadni, akár együtt, akár külön-külön occuráljanak az említett symptomák. A por dosisokra nincsen osztva, hanem reggel, vecsernye tájban és écczakára egy egy kisded késhegynyit, p. o. egyszer mint egy tíz árpa szemnyi nyomot vagy granumot béadhatni egy kanál vízben, egy kevés álkermessel (jobb iziért s hasznáért) együtt felkevervén, föfórrságában az urfinak gyakran kell adni innya árpával főtt vizet, melyben az iziért egy kevés citromhajat is vethetni, ha az gyomrának nagy szorulása lészen, azt csak csapocskával vagy gyenge klistéllyal lehet szabaditani.

Az ezelőtt közelebb irt levelem, (melyet egy vásárhelyi szűcs vitt el az itt közelebb esett sokadalom alkalmatosságával) után semmi ujabb hírek nem jöttek, még mind csak az akkori novellák cirkulálnak. Az regimentek jövetele iránt ismét hallucinálnak az emberek, nem igen hiszik, hogy vagy háromnál több jönne bé.

Itt mindennap várják az konferentiában esett resolutiok communicátióját az emberek, de eddig le nem érkezék, sőt némelyik oly tudósítást kezdettek venni Bétsből, hogy nagy difficultási támadtak méltóságos cancellárius uramnak, alig ha második conferentiát nem kell celebráltatni.

Isten oltalmában s vigasztalásiban ajánlván a méltóságos gróf urat egész méltóságos uri házával együtt, maradok

Az méltóságos Gróf urnak

Alázatos szolgája.

Szeben, naptim, 1736. 24. 7.-bris

Borosnyai N. Márton mp.”

A levél végére Teleki Sándor gróf ezt írta rá:

„Doctor Boronnyai Márton uram levele, de dato N. Szeben, 1736. 24. 7-bris. Ebben van az ő kegyelme írott instructiója is, mely szerint kellesen éltettnem, ugy hozván a szükség, Sándor fiamat, a terhes forro hideglelésben, ha terhes symptomái meg nem szünnek, vagy occurálnak.

Signatum Gernyeszeg, 1736. 26. 7-bris

Teleki Sándor mp.”

Ugyancsak a marosvásárhelyi Teleki Tékában találjuk a következő instructiót is:

„I. N. D.

Az mtsg. urfi számára lészen 3 lázálló por, az melyből egyet az hideglelés után való nap béadhatni reggel egy vagy két kanál innya való vízben, fél óra mulva herbatét hörpegethet, ebéden rendszerint ehetik, ha aznap eleget lazálhat, más nap nem szükség béadni; de ha keveset vagy épen nem lazálhatna aznap, tehát másnap a hideglelés előtt való nap is, más reggel egy port hasonlóképpen beadhatni. Az hidege napján reggelire és este egy-egy késhegyni apróra tört rákszemet jó lészen bévenni. Az harmadik lazáló port is, ha az kettőtől eleget kitisztulhatott, béadhatni hasonlóképpen egyik üres napon.

A kisasszony számára is lesznek három apró porocskák, az melyekből harmad napokon, az melyeken jobban szokott lenni, reggelenként beadhatni egyet hasonlóképpen mint az urfinak mig jól tisztulhat az gyomra. Az hideglelős napokon peddig reggel és este egy-egy késhegynyi rákszemet a kisasszonynak is jó lészen beadni.”

Teleki erre is nagy gondosan ráírta:

„Doktor Borosnyai Márton úr instructiója, az kedves Teleki Sándor fiam és Kalári leánykám lazáló hat por orvosságok mellé. Cib. 1737–18. 8-bris.

T. Sándor mp.”

*

Az akkori súlyos idők nagy feladatok elé állította Borosnyait. A pestis újra erősebben ütötte fel a fejét, erősen fenyegette az egész országot, s Szebent sem kímélte meg. A lelkes protomedicus sokat fáradozott a járvány elfojtása érdekében, míg maga is áldozata lett 1738. július 21-én a rettegett pestisnek.

A hatóság rendeletéből azonnal eltemettetett, éppen azon a napon, amelyen Zsigmond testvére, nagyenyedi theologiai tanár – Lobkovitz herceg közbenjárására – kiszabadult börtönéből, ahová néhány alacsony lelkű férfi rágalma juttatta ártatlanul több előkelő polgárral együtt.

Testvére díszes síremléket állítatott fel a temetőnek azon az elkülönített részén, ahová minden pestisben elhaltat temettek.

A síremlékre vésett felirat szövege magyar fordításban így hangzik:

Borosnyai N. Mártonnak, az élete során | nagy tapasztalatot szerzett orvosdoktornak, Borosnyai N. János fiának síremléke. | Ne feledd a halált. Szeretnék szétoszlani és | Krisztussal lenni, akit a végítélet napján eleven Megváltómként láthatok majd. | Az erdélyi Szeben külvárosi temetőjében. | Emelte az elhunyt bátyja, Borosnyai N. Zsigmond, | a theologia doktora és nagyenyedi | tanára.

Kár, hogy a homokkőből készített síremléken már negyven év után a felirat nem volt olvasható, s az egész emlékkő összeomolni készült.

Nemes lelkületének bizonyítékait találjuk a vízaknai ref. eklézsia jegyzőkönyvében, mely szerint a vízaknai ref. iskolának – hol elemi tanulását végezte – 100, azaz egyszáz m. forintot adott, melyet aztán atyjafiai ugyancsak 100 forinttal növeltek, azzal a meghagyással, hogy az iskolában egy ’Alumnia Borosnyaiana’ erigáltassék, s azon egy diák tartassék.

Ugyancsak Vízakna szülővárosának, midőn nagy ínségben volt, s „executio alatt állott”, 200 m. frt-ot adott.

Könyvtárát testvére, Zsigmond a nagyenyedi Bethlen-kollégiumnak adományozta, s mint ’Theca Borosnyaiana’ kezeltetett. Szintén oda került nagy növénygyűjteménye – ’Herbarium Vivum’ –, melybe Erdély növényeit nagy szorgalommal gyűjtötte össze pár év alatt a negyvenedik életévét még el sem ért fiatal protomedicus.

Árva Bethlen Kata, az első magyar orvosnő[4]

A XVIII. századnak vallásosságában, női erényekben és tudományos képzettségben az utókor tiszteletét is kiérdemelt kimagasló nemes alakja volt Bethlen Kata grófnő.

A jobb sorsot érdemelt kiváló nő sokat szenvedett s a csapásokat, melyeket a sors reá zúdított, hihetetlen nagy lelki megnyugvással tűrte, hálát adva a jó Istennek, hogy azok elviselésére neki erőt adott. Vigasztalást a könyveiben való elmerülésben s jótétemények gyakorlásában keresett.

Jótéteményei között nem utolsó helyet foglalt el a betegek gyógyítása. És én jelen soraimban e kiváló nagyasszonyt, mint a betegek gondviselőjét s gyógyítóját kívánom bemutatni, hiszen életrajzát annyian és annyiszor megírták. Elsősorban ő maga, de amelyet – 1759-ben – 59 éves korában bekövetkezett halála miatt bevégezni nem tudott s nyomtatásban halála után jelent meg.

Életének fontosabb korszakait és adatait mégis – bár vázlatosan – érintenem kell.

Évei a század éveivel haladtak: 1700. november 25-én született Bonyhán, mint Bethlen Sámuel gróf és borsai Nagy Borbála leánya. Édesanyja Bethlen halála után Haller István grófhoz ment férjhez, majd leányát – a 17 éves Katát – mostohafiához, a 19 éves Haller László grófhoz erőltette férjhez. A még gyermekleány kénytelen volt engedelmeskedni az anyjának, de házasságában szerencsétlennek érezte magát, főleg azért, hogy az Istent nem imádhatta urával egy templomban. Haller gróf katolikus volt, ő a reformált anyaszentegyház híve. Csak három évig éltek együtt. Haller gróf 22 éves korában pestisben elhalt, két árvát hagyva Bethlen Kata gondjaira. Rövid özvegység után másodszor férjhez ment a sokkal idősebb, de református Teleki József grófhoz, Teleki Mihály kancellár fiához. Ez a házassága nem lett volna boldogtalan, de ezalatt egyik csapás a másikat érte. Több gyermeke volt, s mindegyiket eltemette. Tíz évi együttlét után Teleki József 1732-ben meghalt. A 32 éves viruló szép asszony újra özvegységre jutott s támasz nélkül maradt.

Az igen sokszor igazságtalan sors még mindig nem hagyott fel kegyetlenkedéseivel s újabb és újabb gyötrelmekkel tette próbára a gyenge, törékeny testű, de erős és szívós lelkű Nagyasszonyt. Mostohaleánya, Krisztina (Toldalagi Ádámné), perrel támadta meg atyja intézkedéseit. Saját gyermekei is, Haller Pál és Boris – kikbe az anyjuk iránti gyűlöletet oltották be – ellene fordultak, úgyhogy végre teljesen szakított leányával, ki akkor már a katolizált Teleki Pálnak volt a neje.

Ennyi bánat, ennyi keserűség elől – melyeknek elviselését mély vallásossága s Istenbe vetett bizodalma tették lehetővé – elmenekült falusi jószágára, Hévízre, s eltemetkezett gazdasági teendői s könyvei közé. Istenen kívül

Társalkodása van tudós emberekkel,
Más időtöltése könyvek olvasása;
Imádsága után ez az ő szokása.

Ezeket a rigmusokat tudós Bod Péter uram írta, ki volt úrnőjének egész életét versekbe foglalta s halotti beszéde után ki is nyomtattatta ily címen: 'Néhai Méltóságos Gróf Bethleni Bethlen Kata Asszony ő Nagysága Világi Életének s boldog megoszlattatásának versekbe foglalása'.

Hévízen szép könyvtárat gyűjtött össze. Ha valahol egy jó könyvről hallott, megvásárolta, különösen a magyar könyveket. Ebben a században még két kiváló Nagyasszonyról tudjuk, hogy előszeretettel vásárolták össze a magyar könyveket s így szép nagy könyvtárral

[4] Forrás: Pataki Jenő: Árva Bethlen Kata az első magyar orvosnő. = Pásztortűz 12 (1926) No. 20. pp. 465–467.

dicsekedhettek. Az egyik gr. Teleki Mihályné Kendeffy Rachel, a másik gr. Korda Zsigmondné Nemes Júlia. Ezek mellett egy cseppet sem szégyenkezhetett Bethlen Kata grófné könyvtára. Különösen vallásos könyvek voltak nagy számmal, de jogi- és természettudományi könyvek sem hiányoztak és – mint Bod megénekelte – „Voltak ezek között szép orvoskönyvek is”. Nevezetesen Tournefort: A füvekről c. képes kiadású könyve; Csanaki Máté: A döghalálról való rövid elmélkedés; Weber János eperjesi gyógyszerész könyve: Amuletum, azaz: Rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról; Miskoltzi Ferencz: Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai uti-társ.

Ezek közé a könyvek közé temetkezett el falusi magányában árva Bethlen Kata. A könyvek voltak az ő társasága, az ő igaz jó barátai, meg azok a tudós férfiak, kik időnként őt felkeresték. A velük való társalgás, eszmecserék lelkének felüdítő élvezetes perceket szereztek. Jó cselekedeteiben pedig megnyugvást keresett, s ezek nagyon is számottevőek voltak. Kastélyában árvákat nevelt, a nagyenyedi kollégiumban ifjakat taníttatott. A betegeknek vigasztalást s tanácsot nyújtott, mert:

Tudta sok jó fűnek hasznos erejét is,
Gyógyítást gyakorlott gyakran még maga is.
Kivált szem fájdalmát böltsen orvoslotta,
Hályogot a szemről könnyen eloszlatta,
E hasznos tudományt neki tanította
Más Doktorok között edgy jó Oculista.
Sokszor a’ betegek sereggel állottak,
Kik hozzája mentek, megorvosoltattak,
Meszsze földrül néha oda hozattattak,
Könnyebbülést véven rá áldást mondottak.

Így írja Bod Péter, Bethlen Kata neveltje, volt udvari papja s amiket írt, mind maga látta, maga tapasztalta.

Bethlen Kata gyógyításairól nem sokkal többet tudunk, mint amennyit e pár strófában nyújtott nekünk Bod Péter. Önéletrajzában orvosi működését nem említi. Ennek megítélésénél s méltatásánál figyelembe kell venni azt a kort, amelyben élt s ama kornak orvosi viszonyait. Ma már csak hivatásos orvosok működése jogosult és tűrhető meg a gyógyítás terén, s ami ma hibáztatandó s elítélendő volna, akkor embertársai iránt hasznos és üdvös cselekedet volt.

Épp azért annak a kornak orvosi viszonyaira kívánok röviden rávilágítani.

*

A XVIII. században még mindig nagy volt az orvoshiány, bár a helyzet már kissé javulni kezdett. Az azelőtti századokban még gazdag és hatalmas nagy uraknak is sokszor napokig kellett az orvosra várniuk. Mert ha vidékre, valamely falusi kastélyba kivitették az orvost, amíg a beteg meggyógyult, ott is tartották. Szegényebb betegek, ha orvoshoz akartak fordulni, valamely alkalmatossággal maguk keresték fel a távoli városban lakó orvost, vagy egyáltalában belenyugodtak abba, hogy a betegséget az Isten büntetésül küldi reánk s ha akarja, meg is gyógyítja. A XVIII. század első felében már sok jeles magyar és szász orvos működött a nagyobb városokban. Kivált Nagyszebenben, a Gubernium székhelyén.

Főuraink egynémelyike falusi jószágán szintén tartott maga mellett orvost. De ez még nem volt elég. Orvosokban még mindig nagy volt a hiány, kivált ha az akkori idők réme, a pestis valahol felütötte a fejét. A kényszerűség folytán jött aztán gyakorlatba a levél útján való gyógyítás. Levélben kértek s levélben adtak orvosi tanácsot s küldtek ki vidékre orvosságot. Az ilyen látatlanból való gyógykezelés persze kétélű fegyver volt, de kényszerűségből

széltében-hosszában folyamodtak hozzá gazdag emberek is. A levelek mellett még hosszú instrukciókat (utasításokat) küldtek vagy hagytak hátra a családnál, jövőre való miheztartás végett. A pestistől való óvakodásról, a betegség jeleiről s gyógykezeléséről az orvos megjelenéséig hosszan megírt opinioval (véleménnyel) látta el a házi orvos előkelő páciensét. A kisebb írásbeli utasításoknak Pro memoria (emlékeztetőül) címet adtak, vagy e három betűt írták felül I. N. D. (In Nomine Dei = Istennek nevében). Szegény ember falusi házánál csak akkor juthatott orvoshoz, ha az történetesen a község földesuránál időzött, vagy ha a megyei orvos – mert itt-ott ilyen is volt – a községben megfordult. Ilyenkor az orvos lóháton ment, mert az utak gondozatlanok, rosszak voltak.

Ezeknek az állapotoknak és körülményeknek természetesen megvoltak a maguk következményei. A nép kénytelen volt kuruzslókhoz folyamodni. Kuruzsló pedig volt elég, minden időben, férfi is, asszony is.

A férfi kuruzslók között nem utolsó helyet foglaltak el a hóhérok. Ezek főleg sebészkedtek, töréseket, ficamokat gyógyítottak. Még Bethlen Gábor is elhívatta egyszer betegágyához a lőcsei hóhért, „ki doktoros ember is volt”, mikor már senki sem tudott segíteni a baján. Persze az sem. Sőt a XIX. században is volt egy-egy ilyen sebészkedő hóhér. Ismeretes, hogy Deák Ferenchez is kisgyermek korában elhívtak egy dunántúli hóhért, mikor megrándult a nyaka. Segített is rajta, valószínűleg egy kis masszázzsal. Aztán megveregette nyájasan a kis Deák arcát s azt a jótanácsot adta neki: nehogy még egyszer a keze alá kerüljön „nyakigazítás” végett, mert az esetleg sokkal kellemetlenebb lesz.

Voltak vándorkuruzslók, kik faluról-falura jártak, különösen vásárokra s apróbb műtéteket és más gyógyításokat végeztek. Nem terjeszkedhetem ki minden rangú és rendű kuruzslók ismertetésére, csak az ún. „tudós asszonyok” nagy csoportjára kívánok rámutatni. Ezek nagy számmal voltak. Majdnem minden vidéknek megvolt a maga tudós asszonya. Némelyik nagy hírre tett szert s messze vidékekről felkeresték, vagy a betegágyhoz hívták. A tudós asszonyok legtudákosabbjai minden időben a bábák voltak, kik hatáskörüket túllépve a nő- és gyermekbetegségek gyógyítását maguknak úgyszólván lefoglalták. Hogy ez így lehetett és így volt, a szükség teremtette, a nagy orvoshiány s az orvosokhoz való nehéz hozzájutás okozta.

Egészen más megítélés alá jönnek – ezekkel az alsórendű kuruzslókkal s tudós asszonyokkal szemben – azok az úriasszonyok, kik a kényszerűség parancsából magukat és háznépüket az orvos megjelenéséig orvosi segélyben részesítették. Minden úri háznál ez a háziasszony tiszte volt. Nagyobb házaknál s uradalmakban ún. patikaláda volt, sőt egyik-másik nagyobb udvarban külön patikaház volt berendezve. A házi patikaládát hosszabb útra magukkal vitték az úriasszonyok s így kéznél voltak mindazok a szerek, mik az elsősegélynyújtáshoz szükségesek. Ahhoz pedig az utasításokat háziorvosaiktól vették, vagy pedig a népszerű orvosi könyvekből. Ilyenek voltak a német Kreuterbuch-ok, a magyarul megjelent Orvosi tanácsadók, Házi orvosi praktikák, Füves könyvek stb., s Pápai Páriz Ferenc nagy népszerűségnek örvendett Pax Corporisa.

*

Bethlen Kata grófné azonban még ennyivel sem elégedett meg. Hajtotta, űzte őt – tovább tanulni, többet tudni – alturistikus érzéke s minden tudomány iránti érdeklődése. Határozott vágya és akarata volt az orvosi tudományokba mélyebben behatolni s e célra orvosai között megtalálta a maga oktatóit, tanítóit, kik erre a szerepre készséggel vállalkoztak.

Tanítói közül először is Köleséri Sámuelt említhetjük. Köleséri nemcsak házi orvosa volt a grófnőnek, hanem felesége, Bethlen Judit révén rokona, s mint naplójában írja: „igen okos egy nagy tanátsu Embernek tartották abban az időben, javallását igen bé szokták venni és követni.” Valószínű, hogy Köleséri nem rendszeres tanításban részesítette, hanem gyakori érintkezésükkor mindig oktatgatta.

A másik tanítója Borosnyai Nagy Márton volt, Nagyszebenből járt ki a grófnőhöz, ha baj volt, az pedig gyakran megesett. 1734-ben is súlyos beteg volt a grófnő, petecs utáni vízkórságban szenvedett. Ebből alig gyógyult meg, mellhártyagyulladást kapott. Borosnyai többször eret vágott rajta. Ő nagy botanikus volt, összegyűjtötte Erdély növényeit (gyűjteményét a nagyenyedi kollégiumnak ajándékozta), s a grófnőt főleg botanikára tanította, mint amely tudománynak akkor a gyógyászatban nagy szerepe volt. Az orvosnak nemcsak ismernie kellett a gyógynövényeket, de értenie kellett a gyógyszerek elkészítéséhez is.

A harmadik tanítójáról, Simoni Mártonról, akitől a grófnő a szemorvoslást tanulta, nem sokat tudunk. Szebenben volt gyakorló orvos. Egy pasquilusból tudunk annyit, hogy a pipát s a jó bort rendkívül szerette, aztán hogy éjjel nem aluszik, nappal pedig – van olyan nap – délig is elalszik. Szóval szeretett lumpolni. Ettől még lehetett jó oculista (szemorvos).

Ez a három orvos vezette be az orvosi tudományokba a tudós grófnét még fiatal korában.

Az ilyen magánoktatásokat nem szabad lekicsinyelni. Ekkor magyar egyetem hiányában divatos volt. Sok magyar orvosról tudunk, kik ifjakat tanítottak az orvosi tudomány alapismereteire s azután külföldön nemcsak könnyebb volt előhaladásuk, de az az előnyük is származott ebből, hogy rövidebb idő alatt elnyerhették diplomájukat. Legnagyobb hírre tett ebben szert Moller Károly Ottó, kinek nagyhírű magán orvosi iskolája Besztercebányán volt. Erdélyben a fentieken kívül Pápai Páriz Ferencről tudjuk, hogy ez irányban is működött: Vizaknai Bereczk Györgyöt ő készítette elő az orvosi tudományokra.

Bethlen Kata állandóan érintkezett orvosokkal, Buzinkaival, Balighával s különösen a tudós Schuller szebeni orvossal, kinek becses könyvtára s természetrajzi gyűjteménye híres volt. Így a grófné orvosi tudását folyton ébren tartotta és gyarapította s a szegény betegeken érvényesítette. Természetesen csak ingyen gyógyított, de senkit vissza nem utasított. Betegeit egyszersmind orvossággal is ellátta. És a környék betegei tódultak a hévízi udvarházba, hogy bajukra gyógyírt kapjanak. A hévízi nagyasszonynak pedig nagy lelki gyönyörűséget okozott az, hogy embertársain segíteni tudott, s balzsamír volt az sokat szenvedett lelkére.

Bod Péter említi, hogy a hévízi könyvtárban három kéziratos orvosságos könyv is maradt hátra. Ilyen orvosságos könyve régen minden háziasszonynak volt, melybe rendre-rendre beírta a hallott s jónak tapasztalt orvosságokat s gyógymódokat. E három orvosságos könyv tudna leghívebb képet nyújtani a grófné gyógyításairól s orvosi tudásáról. Kár, hogy azok nem maradtak ránk.

Arra a kérdésre pedig, hogy Bethlen grófnőt megilleti-e az orvosnő elnevezés, azt mondhatjuk: orvosi működése tudáson alapult s e tudás az akkori orvosi tudomány nívóján állott. Amikor a hozzá folyamodó betegeken segített, jó cselekedetet vitt véghez, lelkének belső sugallatát követte, cselekedetével fájdalmat enyhített, könnyet törölt le, életet mentett meg. Nem ezt követeli-e meg az orvostól is a diploma?

Ő ezt cselekedte, megfelelt az orvos követelményeinek. „Élete mások előtt Példa, és világos Tükör.”

A közélet buzgó harcosa, Vizaknai Bereczk György[5] (1668–1720)

Kolozsvár főorvosa, Bánffy György gróf és Teleki Pál gróf háziorvosa

Vizaknai Bereczk György azok közül való, akik nem csak orvosi hivatásuknak éltek, hanem kötelességüknek érezték tudásukkal, tapasztalataikkal s munkaerejükkel a közélet érdekében működni. Hazája és nemzete érdekét tartotta mindenek felett, nem ismert fáradságot, nem nézte magán érdekeit. Hányszor hagyta el családját a bizonytalan idők összes veszélyeinek kitéve, engedelmeskedvén a felsőbb parancsnak, mely fontos küldetések teljesítését bízta rá.

A Rákóczi-féle szabadságharcban derekasan kivette részét, azonkívül városának s egyházának kívánt szolgálni. Többféle hivatalt vállalt, s városa vezérférfiai közé küzdötte fel magát. A közéleti szereplés anyagiakban nem szokta meghozni jutalmát. Kedélyesen, egyben kesernyésen jegyzi meg naplójában, mikor 1712-ben, apró szentek napján megválasztották Kolozsvár város királybírájává, s ugyanazon napon ispotálymesternek: „Immár káptalan, doctor, királybiró, ispotálymester, ecclesia curatora lévén, semmi jövedelem nincs. Tituli sine vitulis.” Végül 1715-ben Kolozsvár főbírájává (polgármester) választatott. Viselt hivatalai életét mozgalmassá s tartalomban gazdaggá tették. Valamennyi hivatalában kiváló volt, de babérokat főként orvosi pályáján szerzett.

Mint előkelő származású, gondos szülők gyermeke született 1668-ban Vízaknán. Innen a később felvett neve. Atyja, Bereczk György, Apafi hadseregének nem utolsó rangú tisztje, s anyja, Sibai Katalin mindent elkövettek, hogy tiszta erkölcsökben neveltessék s a tudományokban minél nagyobb jártasságot szerezzen. Elemi oktatásban otthon részesült, aztán a híres nagyenyedi kollégiumba adták, hol tanárai Deési Márton, az ismert bibliamagyarázó, Coccejus tanítványa és Pápai Páriz Ferenc voltak. Désitől a hittudományokat tanulta, Páriztól bölcsészetet, nyelvészetet, történelmet. Páriz azonkívül az orvostudományok elemeibe is bevezette, mivel hajlandóságot mutatott az orvosi pályához.

Némi ismeretek birtokában az orvostudomány terén elhatározta, hogy a külföld egyetemeit fogja látogatni, mit Bánffy György, Erdély kormányzójának bőkezű anyagi támogatása tett lehetővé. 1693. augusztus 31-én kezdte peregrinációját 51 frt-on vásárolt lovával, s október 6-án érkezett Odera-Frankfurtba. Az úton sok baja volt lova rakoncátlansága miatt, s többször forgott veszélyben. Eredeti terve az volt, hogy egyenesen a hollandi egyetemekre megy, de itt alkalmasnak találta a körülményeket céljára, s Frankfurtban maradt. Új volt itt neki minden, a város, a frankfurti élet, a tanulás, s csodálatot keltő eseményt látott azon a napon, amelyen tíz ifjút avattak fel doktorrá. Az új dolgokhoz nehezen tudott hozzászokni. Nem tehetett mást, alkalmazkodott. Levetette magyar ruháját, németet csináltatott, ami 55 frt s 10 denárba került. Albinus Bernard volt a tanára, a híres boncoló, az Albinus anatómus-család feje. Az akkor még alig negyven éves tudós nem csak az anatómiát s az orvostan más alapvető tudományágát adta elő, de a descartesi bölcselet elemeiből is tartott előadást. Bereczk ezt is hallgatta.

Frankfurtban azonban nem érezte jól magát. Örült, mikor Albinus befejezte előadásait, s elhagyhatta végre Frankfurtot. Február 26-án kelt útra Hollandia felé. Berlinen át március 2-án Hamburgba érkezett, ebbe a roppant nagy, virágzó városba, hol öt napot töltött, hogy minden szépet és nevezetességet megnézhessen.

Ideje volt már előrehaladni célja felé. Bereczk előtt most új képek, új élmények s új tapasztalatok egész raja tárult elő. Az Erdély bércei közt nevelkedett szűk látókörű, bár már

---

[5] Forrás: A fejezet forrása: Pataki Jenő: A közélet buzgó harcosa. Vízaknai Bereck György. 1668–1720. In: Pataki Jenő: Erdély Magyar Orvosai. Kézirat Csajkás Bódog hagyatékában. + Pataki Jenő: Vizaknai Bereczk György levelei. = Erdélyi Orvosi Lap 4 (1923) No. 14. pp. 219–221. (Részlet)

férfikort ért diák előtt mindaz, amit most látott és tapasztalt, egészen új volt. Hajóra szállt. A véghetetlen tenger hullámgyűrűivel, a vitorlák duzzadása, a megbámult nagy város lassankénti eltűnése, mind új élmények. Majd a tengerből két fekete kutya üti fel a fejét, s a hajó halad, hasítja orrával a beláthatatlan vizet, viszi magával utasait a kitűzött cél felé. Mindez fenséges látvány, szívet-lelket gyönyörködtető, s gondolatokba ringató. A poétalelkű ifjú lelki szemeivel látja az új országot, a batárok házi isteneit, a vidító vetés teli kalászait, a bő aratást: az elbűvölő Hollandiát. Két napon át jól ment ez így. A hízelgő szelek kedveztek az előre törekvőknek. De Aeolus mást gondolt. Ellenük fordult, s a hajó meg se moccant. Így vesztegeltek napokon át a tenger nyugtalan hátán. Bereczk már bánni kezdé, hogy miért is bízta magát erre a bizonytalan útra. E gondolatának kifejezést is adott egy négysoros kis versben.

A ki a föld szinén kenyeret kereshet,
Bolond, ha föld alá ás azért mély vermet:
Így ki a szárazon czéljára elmehet,
Kétséges tengerre nem tudom, miért siet.

Majd latinra fogja, s kitör:

Aeole nimborum perstringe ferocia frœna,
Aversa ne fronte ferant tot prœlia nobis.

Magyar fordításban így hangzik:

Aeolus szorítsd meg az elvadult szelek zabláját, hogy
elfordult arccal ne zúdítsanak ránk annyi csapást.

A nehézségek leküzdése után a hajó végre lassan bár, de nyugodtan haladt a maga kitűzött útján. Bereczk megnézte Amsterdamot, a díszek királynéját, megállott Franekerben, Utrechtet, a finom violák városát is útba ejté, de állandó tartózkodása helyéül Lejdát választotta. Ide április 30-án érkezett. Május 6-án már elkezdte Bidloo Frigyesnél, az anatómia professzoránál az Anatomicum Collegiumot, melyet július 5-én be is fejezett. Emellett Lejdában különösen a botanikát tanulta nagy alapossággal.

Ugyanezen hónap 27-én már Franekerben találjuk A franekeri egyetemen töltött 14 hónapot arra fordította, hogy az orvostudomány gyakorlati részében szerezze meg a kellő ismeretséget és jártasságot. Tehát a belgyógyászatot, sebészetet s a növénytant tanulmányozta behatóan. Franeker erre éppen alkalmasnak látszott. Kitűnő tanárai voltak.

Matheus Fülöp a medicina instituciói s a botanika tanára, ki mint gyakorló orvos is nagy hírnévnek örvendett. Sok ifjat vonzott az ő hírneve a franekeri egyetemre. Előszeretettel foglalkozott botanikával, a Hortus botanicus létesítése őt dicséri. Irodalmilag nem működött, de a gyakorlat terén sokoldalú volt, ebben rejlett az ő nagy vonzereje.

A másik tanára, Latane Péter szintén a gyakorlat embere volt. Könyvet ő sem írt, de jeles klinikus és tanító hírében állott.

Végül a sebészetben kitűnő mesterére akadt Cyprian Ábrahám, Franeker kedvelt doktorában, egész Belgium egyedülállóan jeles sebészében. Kiváló kőmetsző volt, ennek messze földön híre ment. Tizenkét évi praxisa alatt 1400 lithotomiát végzett. Bereczk ott tartózkodása alatt (1694) tanár volt, de csak rövid ideig. A 40. évét még be nem töltött sebészt annyira elfoglalták betegei, hogy a tanárságot nem vállalhatta tovább.

Bereczket elvitte magával egy ilyen műtéthez, Harlingába. A közeli tengerparti városba hajón mentek, s az úton érdekes beszélgetésük volt. Ez csak a kiválóbb tanítványokkal szokott

megtörténni. Egy nyolcesztendős gyermeket operált Cyprian, ki kövével már régen szenvedett. Szeméremtestén [Cyprian] bedugott egy „vaspennát”, aztán megmetszvén a gyermek alfele és szeméremteste közt levő választ, egy fogóval a hólyagból kihúzott egy nagy követ, melynek szélessége két hüvelyk, hossza egy hüvelyk volt. De látott tőle Bereczk hályog- és sérvműtéteket is.

Tanult szorgalmasan, s haladt a cél felé. Minden idejét a tanulással töltötte, szórakozással alig, de hisz erre a kis egyetemi város nem is nyújtott sok alkalmat. Kedves szórakozása telt a levelezésben. Elég gyakran váltott levelet a különböző egyetemi városokban hagyott barátaival, Erdélyben maradt övéivel, édes öccsével, Mártonnal, Sámuel unokatestvérével, s különösen volt tanárával, Pápai Páriz Ferenccel. Neki sokszor írt, s mindig nagy kívánsággal várta a választ, mi rendesen meg is jött. Ez a levélváltás sok érdekességet tartalmazhatott, kár, hogy nem maradt ránk. Mi minden pusztult ott el Nagyenyeden 1849-ben!

1695. március 2-án nyilvános vitatkozást tartott, mi költségébe is került, 11 frt-nál többet költött rá, azonkívül a szokásos vendégségre 5 frt-ot, de azért még így is megszólta egy „becsületes fecsegő atyafia”. A vitatkozás tárgyát kinyomatta. Szeptemberben vizsgára jelentkezett, úgy gondolván, hogy a „medicinának darabos útjának pályáját” elfutotta, s elnyerni akarta a koronát. Matheus és Latane professzor két napon át vizsgáztatták, s újra vitatkozásra bocsátották, mit szeptember 25-én szerencsésen el is végzett. Orvostudori értekezése még ez évben napvilágot látott.

Nagyot fohászkodott, mikor kezébe vette a becsülettel megszerzett diplomát: „Úr Isten, tégy jót ezután is szolgáddal!”

Októberben búcsút vett Franekertől. Nem említi, de valószínű, hogy ezúttal sem maradt el a búcsúvendégség, melyet mindig meg kellett adnia a távozónak. Induló-pohárnak, diákosan Transitumnak nevezték ezt. Gröningában, hol szintén voltak barátai, megállapodott, s kimulatta velük magát. Aztán Berlinben két napig időzött, ezalatt is gyarapította tapasztalatait. Frankfurtban hosszabb időt töltött, Teleki Tekintetes úrfi igen jól fogadta. Teleki szintén tanulás végett ment ki az egyetemre, de persze az ilyen tekintetes úrfiaknak könnyebben ment, gondok nélküli volt a peregrinálás. Az év hátralevő részét itt töltötte Frankfurtban, itt végezte, ahol kezdte vándorlását. De most mint kész doktor jelent meg tanárai előtt. A doktori cím megszerzése azzal a joggal is járt, hogy a doktori felavatásoknál részt vehetett a tanárok között. December 13-án Albinus tanárnak két tanítványát avatták fel, Bereczk ott ült a tanárok között, s négy garas jövedelme volt ebből.

1696 januárjának elején végre megérkezik Kolozsvárra, s nyomban elkezdi orvosi gyakorlatát. Az új doktort várva várják, kivált ha jó hírek előzik meg, aztán kézről kézre adják, kivált ha a szárnyaló jó hírek be is bizonyosodnak. Orvosi gyakorlata szerencsésen kezdődött. Pártfogója, gróf Bánffy György gubernátor azután is segítő jóakarattal volt iránta, mi nagyot lendített orvosi hírnevének megalapozásában.

Csakhamar házastárs után nézett. Nemes és nemzetes Sopronyi György uram kedves, szeretetreméltó leányát, Juditot szemelte ki magának, és 1698. május 29-én el is jegyezte. Még abban az évben megtartották az esküvőt. Ezt az eseményt a gubernátor is ünnepélyessé kívánván tenni, szeptember 24-én Gyalu várában nagy vendégséget rendezett.

Házassága kezdetén már a következő évben szomorúság érte az ifjú házaspárt. Az asszony tíz hónapnál tovább hordozta méhében magzatát, s végre is el kellett venni. Persze nem élt, s november 5-én eltemették. A poéta ekkor is megszólalt:

Filia vade, Dei fias conviva potentis;
Luce cares terræ; luce fruare poli.

Magyar fordításban így hangzik:

Menj leányom, légy a hatalmas Isten vendége,
Nincs részed a föld világosságában, élvezd az égi fényt.

No de az 1701. év kezdete meghozta a kárpótlást. Január 9-én Judit asszony egy fiút hozott a világra, kit apja után Györgynek kereszteltek.

Bereczk György a közügyekből is kivette a maga részét. Erdély a kurucok s labancok harcainak színhelye volt és sok alkalom kívánkozott – kivált mint a városi tanács tagjának – részt venni küldetéseken, megbízatásokban, s a város védelmében.

Mindjárt a [gyula]fejérvári országgyűlésbe küldték, hol nyolc hétig időzött. 1705-ben a segesvári országgyűlésen töltötte az egész telet, csak márciusban érkezett haza. Itt találta Rabutint, ki parancsot adott az általuk szétrombolt várfal felépítésére, aztán Selmecbányára küldte. Rabutin mindenütt égetett, pusztított s kardélre hányatott sokakat. Kevés híja volt, hogy Bereczket is fel nem akasztatta.

Elég zaklatott élet volt biz' ez. Csak közbe-közbe kaphatott magának időt, hogy családja körében lehessen; orvosi gyakorlatának sem élhetett kívánsága szerint. A pestis is sokszor felütötte fejét. 1710-ben Sándor, Mária és Susi gyerekei haltak el egy hét alatt pestisben. Egy ízben maga is tizennégy hétig feküdt betegen idegenben.

A város és egyháza életében is nagy szerepet vitt. 1703-ban accessorrá, nemsokára senatorrá választatott meg. 1710-ben a Boldogságos Szűz Máriáról elnevezett kolozsmonostori konventben káptalan lett, s a ref. egyházban curatori tisztet viselt. 1712-ben már királybíró, 1715-ben főbíró.

Kellemetlen, s könnyen végzetessé válható baleste volt 1713-ban Kendi-Lónán. Teleki Pál grófnál ebédelt József napján, mikor nagy szélvihar kerekedett, s a palota rászakadt az ebédlő társaságra. Sokan szenvedtek sérülést. Bereczk sok sebet kapott, főleg a lábán, s hat hétig feküdt vele. Több sérültet behoztak Kolozsvárra. Huszonkét lélek közül csak egy halt meg, egy Csatári nevezetű ifjú, anyjának egyetlen gyermeke.

Főbírósága idejéből fennmaradt egy emléktábla, mely a monostor-torony külső védbástyája kijáratánál a leomlott várfal újraépíttetését örökíti meg. A kőtábla felirata magyar fordításban így hangzik:

Alapjától épül újjá, ami összedőlt,
A nagytekintetű Vizak-
nai György főbíró és orvosdoktor úr,
valamint Kurtány József, főtanácsos irányításával
Az Úr 1716. évében, augusztus havában

Orvosi praxisa is sokszor távol tartotta otthonától. Valahányszor Bánffy György gubernátor beteg lett, hosszabb ideig nála tartózkodott. A nagyurak mindig szívesen fordultak hozzá, kik pedig többnyire falun jószágaikon tartózkodtak, s így minden előforduló megbetegedés esetén napokat, sőt heteket volt távol. Nem csak mint városának vezető embere vívta ki magának polgártársai megbecsülését és elismerését, nem csak diplomáciai téren szerzett magának hírnevet, de mint orvosnak is messze szállt a híre. Eljutott ez Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztina grófnő fülébe is, aki azon törte a fejét, miként hozathatná el beteg fiához. Az ura is meghagyta, hogy ha valahol orvos hallatik, hívassák el. Az 1704–1705-ös év fegyverszünete alatt írt Telekinének ez ügyben. Rabutin értesülve Károlyiné kívánságáról, kiküldötte Bereczket Nagykárolyba, kíséretet is adott hozzá, mégpedig oly sietve, hogy egy fél órát sem hagyott a készülődésre. Károlyiné ennek nagyon megörült. Bereczket nagyon megkedvelte, „igen emberségesnek és értelmesnek" találta. Bereczk elbeszélése után Rabutinról is megváltozott a véleménye. „Beszéli a doktor – írja urának –

egész más emberré változott Rabutin a régi kegyetlenségből, kin mindnyájan csodálkoznak. Igen jó beszédes ember, nem is goromba."

Bereczk látogatásának nem nagy eredménye volt. A „derekas patikáját" otthon hagyta, s azt kívánta, hogy bocsássák vele Erdélybe a beteg gyereket. Minthogy ez sok nehézséggel járt volna – Rabutin engedélye is kell hozzá –, Károlyiné nem egyezett bele. Bereczk nem tehetett egyebet, konziliumot tartott a főborbéllyal és doktorokkal a gyermek betegsége felett. A gyermeket aztán Kassán gyógyíttatta a grófnő.

*

Teleki Pál gróf házához is bizalmas viszony kötötte, gyakran vették igénybe orvosi tanácsát. Az akkori szükség által kényszerült szokás szerint levélben is rendelt orvosságot, de mint az alábbi tanácsadásából kitűnik, óvatosan gyakorolta, s személyes megjelenését és a beteg megvizsgálását szükségesnek tartotta. 1715. május 3-án Teleki Pálhoz írt levelében így ír:

„Illustrisséme Dm. Dm. Comes
Dme humillime Colendissime!

A méltóságos Úr levelét alázatosan vettem. Tudván Szebenbe való szándékozását az Úrnak azért írtam vala csak, hogy obligatiomnak és háladatosságomnak megfelelnék, kedvesen is veszem, hogy az méltóságos Úr méltatlan levelemet nem despetálta. A' mi az Úrfi nyavalyáját illeti, én alig concipiálhatom, kivált hogy megyen is a hasa, mégis puffadoz, rendszerént puffadásnak mulni kellene a Hasmenéssel. Vélem énis hogy Geleszta légyen kivált a Gyomor émelygésből, mely ha találna lenni, kerestessen az Asszony Szászfüvet, mely mind télbe nyárba zöld, az olá Leányok koszoruit szokták ilyenkor csinálni belőlle, Deákul Vinca pervincának hiják, és egy keveset méserben fözzen meg had igyék az Úrfi három fingyiával belölle napjában. Ez igen hajtya a Gelesztát. Patikabeli szerszámokat küldenék örömest de nem periclitálhatom bizontalanra magam becsületemet és a' Patiens életét; hanem inkáb bizony kitekintek holnapon túl a' nyavalyának jól megismerésére és kívánt Curájának véghez is vitelére, mellyel ajánlom Isten oltalmában az méltóságos Úr egész Házát, maradván igaz és álhatatos szolgája.

3 máji 1715.

Dr. G. B. Vizaknai mpr."

Ugyancsak Teleki Pál grófnak Incze Máté levelében küldi orvosi rendelését. Incze 1714. június 23-án utóiratban közli az orvosi utasítást, s egyszersmind a kis papírszeletkére írt Rp.-t: „M. i. Im Doctor Vizaknai Uram egy kis præpscriptiot ada, azt mondván ez szerint mind estve reggel vegyen be az Ur rosolisban tiz tiz cseppet".

Pestises évek voltak ezek az idők. Pár évi szünetelés után az 1719. évben újra kezdte áldozatait szedni ez a rettenetes járványos betegség. A hatóságok megtetették az intézkedéseket. Kolozsvár Vizaknait nevezte ki pestis-felügyelőnek 20 rft fizetéssel.

Botanikával is foglalkozott, mint többé-kevésbé ez időben az orvosok. Gyakran használta gyógyításainál saját gyógynövényeit, melyeket a Híd utcai Quarta-ház melletti házánál a kertjében termelt. A patikát nem mellőzte, de a házilag készített gyógyszereket – ahol csak tehette – előszeretettel alkalmazta. Mint láttuk Matheusnak, a franekeri híres botanikusnak volt a tanítványa, s valószínűleg tőle kapta a botanika iránti előszeretetet és a kedvet egy botanikai kert beállítására. A botanika ez időben még a növényeknek csak az orvoslásnál való használhatóságukkal foglalkozott, s így csak gyógyhatásuk szempontjából érdeklődtek irántuk, s foglalkoztak velük. A növények alkata, sajátságaik, fejlődésük körülményei s más élettani jelenségei alig érdekelték a velük foglalkozó orvosokat. Ők voltak a botanikának, s

általában a természettudományoknak a letéteményesei, a természettudományi műveltség képviselői, kikhez a gyógyszerészek közül is többen csatlakoztak, valamint néhány pap.

A növények magyar elnevezései szintén tanulmányai tárgyát képezték. Feljegyzései között sok növénynek találjuk a magyar nevét megörökítve. (…)

Sokoldalú elfoglaltsága mellett ráért arra is, hogy szíve vágyának, a költészetnek is áldozzon. A költészet iránti szeretete nem aludt ki lelkéből fiatalságával. Korának neves költője volt, de verseiből, melyeket latin és magyar nyelven írt, kevés maradt ránk. Mindössze az, amit naplójába bejegyzett, mikor az ihletség meglepte, s észleléseinek, olykor kifakadásainak kötött beszédben kívánt kifejezést adni. Ezek ifjúkori versek. Később tanköltemény írt a bonctan köréből, hexameterekben: „Egy nehány Emlékeztető Versek” cím alatt. Az „Élet eréről” fennmaradt részt Weszprémi után közöljük:

„A’ nagy Aortának elsöbb Ága, mely ki jö tölle,
A’ Szivet abrontsal nagy Szépen meg-koronázza,
Osztán két részekre hasad törsökje az Ernek,
Edgyik lefelé tart, a’ Trachea fellyül, a’ másik
Két ágat kibotsátt, ezeket hivd subclaviáknak,
Ismét ezek kettöt botsátnak a’ nyak tsigulyára
Mellyet megfurván mind ketten tartnak az Agyra.
Ez két Erek kivül lépvén a’ Mely üregébül,
Axilaresnek hivjad, ne subclaviaknak,
Itt mivel a’ válnak s’ karnak inai közé folynak.
A’ két Carotis úgyan ez tökéböl omol ki.
Melly a’ nyeldeklön a’ Fökaponyára megyen ki.
A’ lemenö Törsök van kötve az Oesophagushoz,
Melly által menvén darabonként a’ diaphragmán
Sok dib ’s dáb ágait a’ Haspotrokra botsáttya.
A’ Coelica köszönti az ágyék elsö gerentzet,
Az hová szolgálnak csemetéi az Elet-érnek,
Onnan ö nekik adatott nevezettel-is élnek
Gastrica jobb és bal gastro-epiploica-is itt van.
Cystica ’s Hepatica kettö, edgy a Splenica Lépen,
A’ Mesenterica ’s intercostalis ezen-kül.
Ez lemenö Törsök tovább menvén az’ Agyékon,
Két nagy Agra is hasad, nevezd öket Iliacosnak.
Innen az Arteria sacra megyen ezen nevü csontra,
Az Iliacusokat két két Ag megvékonyíttya,
Mellyekböl kimenö részeket láss a’ Lábaidban
A’ Venák rendel ezeken feküsznek a’ Testben”

E sokoldalú, tevékeny ember, a közügyek nagy harcosa, orvos és költő, élete legszebb éveiben elkezdett betegeskedni, a testi bajok egész raja lepte el, utóbb a phthysis tette tönkre szervezetét, s végre hosszas, kínos szenvedés után 1720. augusztus 4-én (secundo nonas) kiszenvedett 52 éves korában.

Özvegyet és két gyermeket hagyott hátra, a már 19 éves Györgyöt és az 5 éves Klárát.

Halála nagy gyászt borított a városra és egyházára. A Farkas utcai ref. templom kriptájába temették, s a templom falába helyezett kőtáblán – mely ma már nincs meg – a következő sírfelirat volt olvasható, melyet magyar fordításban közlünk:

Siralomnak helye, ahol a gyászra méltó Vízaknai Briccius György, gyakorló orvosdoktor, a Szűz Máriáról nevezett kolozsmonostori káptalan másod-requisitora, Kolozsvár sz. kir. városának az utóbbi öt évben főbírája és élethossziglani szenátora helyeztetett el.

A díszes temetést a kolozsvári ref. kollégium rendezte, gyászlapot adott ki, mely magában foglalja rövid életrajzát és 28 diáknak az elhunyt érdemeit méltató versét.

Két orvostudori értekezésén kívül irodalmi működéséül verseit említhetjük és fennmaradt egy fekete táblába kötött könyvecske, mely az akkori időket bemutató naplója: Diarium Rerum sui temporis Msetum. E naplóban leírta külföldi vándorlását, családi körülményeit, küldetéseit, s ide-oda hányódásait. A kuruc-labanc háború sok érdekes adatát találjuk benne, és Weszprémi ezért kívánatosnak tartaná közzétételét. A napló 1793-ban még megvolt Pataki Sámuel (secundus) tanár és orvos birtokában. Benkő Józsefnek adta át lemásolásra. Ez a másolat Kemény József gróf gyűjteményével együtt az EME Kézirattárába került.

Gyászlapja (charta lugubris) a kolozsvári ref. kollégium kézirattárában őrzi Vizaknai Bereczk György emlékét.

Vizaknai Bereczk György Teleki Pál grófhoz írt, fennmaradt további leveleiből

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárában letétbe helyezett „gr. Teleki László-levéltár”-ban Bereczknek három levele maradt fenn, miből az elsőt már fentebb közöltük. A második és a harmadik levél így hangzik:

„Méltóságos Gróf, érdemem felett való nagy jó Uram!

Kelleték az Urai alázatos írásommal e végett búsítanom. Egy igen kedves emberem kér, hogy szereznék itt neki tizenkét nyúlbőrt és kicsinálva küldeném el, mind eljártatván a szűcsöket, sehol nem kaphattam csak egyet, mert ők nem szoktak itt az olyanokból, hanem igen ritkán maguk szükségére ezeriben egyet készíteni. Ha azért az m. Úr körül mint jó vadász ember körül most volnának, igen kedves dolgot cselekednék velem, ha szintén csáválatlanok volnának is küldeni annyit. Hogy kedveskedhetnék vele. His maneo constans servus.

Colosvar 23 Augusti 1716.

Dr. G. B. Vizaknai mpr.”

„Illustrissime D. S. R. I. Comes Dne. Dne. humillime Collendissime!

A méltóságos Úr levelét alázatosan vettem. A két Procuratoria Costitutiót ezelőtt procuráltam volna a tavalyi esztendőben, most már præmiumát hasznosan érzem, Isten áldja meg a méltóságos Urat érte. Csuda, hogy Pataki Uram énnekem vissza sem hozta az elsőt, kiből a Gergely diák uram nevét kifelejtettem volt, de nagyobb csuda, hogy azután valót, még most vitte ki, legnagyobb csuda pedig az, hogy jut eszébe a méltóságos Úrnak minden particuláré annyi occupatioi között. (…)

Colosvár, 1718. 1. Januarii.

Dr. G. B. Vizaknai mpr.”

Teleki József gróf házi orvosa: Ajtai András[6]

> Egyik tréfás kartársa Vergilius egy mondatát alkalmazta reá, mint állítólagos jelmondatát: Deus nobis hæc vitia fecit. [Isten szerezte nekünk ezt a nyugalmat.]

Középajtán született 1672-ben. Apja jómódú birtokos volt s Szabó Andrásnak hívták. Fia születési helyéről vette fel az Ajtai nevet. Udvarhelyen és Nagyenyeden tanult. Külföldre, Halléba Teleki József és Sándor grófok bőkezűségéből ment medicinát tanulni, mégpedig – ha az adatok hitelesek – jó későn, 41 éves korában, 1713-ban. Két év alatt végezte el az orvosi tanfolyamot s 1714-ben elnyerte az orvostudori oklevelet.

Pápai Páriz Ferenc az ifjabbik – aki szintén abban az évben avattatott fel – dicsőítő verset írt kollégájához, melyben kiemelte, hogy oly tárgyról írt, melyről sem Hippocrates, sem Celsus, sem Paracelsus nem tanítottak, ti. az orvosi tudománynak az erkölcsiséggel való viszonyáról. A vers magyar fordításban így szól:

> Nagyszerű művet javasolsz, súlyos fáradozásra is méltót, melyben az orvosoknak számára lefekteted az erkölcsi alapelveket. Ezt eddig sem Hippokratész, sem Celsus, sem pedig Paracelsus nem fejtette ki. Az elnökkel együtt úgy tarthatjuk, hogy elsőként adsz a különféle erkölcsöt vallóknak valódi orvosságot. Bemutatod, hogy egymással miként kapcsolódnak össze a dolgok. Ezért hát gratulálok a kedvező feltételekkel immár megkezdett, méltó munkához, s ígérem, hogy a legnagyszerűbb győzelmi jelvényekkel ékes díj lesz a jutalmad.

Ajtai nem elégedett meg azzal, hogy elnyerte a doktori titulust. Hosszabb tanulmányútra ment. Egyenesen Hollandiába, Fredrik Ruysch anatómia professzorhoz. Ruysch ugyanis anatómiai készítményeiről messzeföldön híres volt, különösen az ütő- és vivőereket szemléltető iniciált készítményei keltettek nagy feltűnést. Ruysch művészetét akarta hát elsajátítani, s sokat el is lesett belőle. Itt készültek a legszebb iniciált készítmények – melyeket I. Péter orosz cár többször megtekintett, egynéhányszor Ruysch előadásán is részt vett –, s azokat 1717-ben 30 ezer frt-ért meg is vásárolta. (Nagyobb része elromolva érkezett Szentpétervárra, mert a matrózok az úton leitták róluk a spirituszt.) Hollandiából Ajtai a németországi egyetemek megtekintésére utazott, majd Franciaországot és Angliát is megjárta.

1717 elején indult vissza hazájába, de már akkor elfogyván a pénze, nagyon meg volt szorulva. Január 13. Bécsből írja Teleki Pál grófnak, hogy „én bizony nem mehetek, mert nincs mivel míg a Mltgs Urnál, Teleki Mihály Uramnál való szárnyam el nem jő”. Ugyanabban a levélben hálálkodik Telekinek a küldött segélyért: „…az két arany helyett adgyon Isten ezeret, soha ilyen szüksége mint most nem volt rá, mert nekem bizony egy pénzem sincs, ugy tudom én is kevés hátra maradott költségem Mlsg. Urhoz, Teleki Mihály Uramhoz ment, bár itt lőtt volna, eddig otthon volnék”.

Hazatérve Teleki József gróf udvarában helyezkedett el s innen kezdett praktizálni. Aztán megházasodott s attól kezdve felesége, Czegei Wass Zsuzsánna (Wass György leánya) jószágán a Küküllővár melletti Szász-Nádason lakott. Itt is halt meg 1733-ban. Egy leánya maradt hátra.

Ajtai jól felkészült, tapasztalt s világlátott orvos volt, s szerencsés gyógyításai jó hírnevet szereztek számára. A Telekiekkel állandó összeköttetésben állt.

---

[6] Forrás: Pataki Jenő: Bástai Ajtai András. = Orvosi Szemle 5 (1932) No. 3. p. 96.

Falun lakván, nagy praxisa nem lehetett. Felesége jószágán gazdálkodott. Talán ezért praxisa s orvosi hírneve is szenvedhetett. Erre mutatnak egy korabeli pasquilusnak reá vonatkozó sorai:

Ajtai uramat nem sok ur hivattya,
Nem tudom, hogy őtet mért nem respectálja?
Mert valaki őtet egyszer megpróbálja
Betegéhez jól lát, de csapni nem tudgya.

Boerhaaveról két levele kapcsán[7]

Tanácsai gróf Teleki Sándorné Bethlen Júlia számára

A XVIII. század első felében egész Európában a leghíresebb egyetem a leydeni – s a leghíresebb s egyszersmind a legkedveltebb orvos a leydeni egyetem tanára, Boerhaave volt.

Bár Hermann Boerhaave tudományos képzettségéhez szó nem férhet, mégis mindenekét felülmúló nagy hírnevét, azt az általános tiszteletet és szeretetet, tanítványainak és betegeinek rajongását tudományos működéséből, könyveiből, tanaiból megmagyarázni nem tudjuk. Ő az eklektikus rendszer híve volt. Behatóan tanulmányozta Hippocrates s Sydenham iratait s úgy ezekből, valamint a solidar- és humoralpathologia, a iatrophysika és iatrochemia rendszereiből átvette, amit jónak talált, azokat egyesítette, megalkotva belőlük saját rendszerét. S ha nem is alkotott új rendszert, valamely korszakos találmánnyal sem hozhatjuk nevét kapcsolatba, mégis nagy tudományos apparátusával s széles látókörével, a betegnek s a betegségnek beható, kutató vizsgálatával óriási sikereket ért el, úgyhogy neve Európa összes országaiban ismert és ünnepelt volt. Mindezekhez hozzájárult még klasszikus műveltsége s szeretetreméltó egyénisége. Mint tanár is kiváló volt. Hallgatóit a betegágynál tanította, legfontosabbnak tartván a betegek lelkiismeretes megvizsgálását, amihez a hőmérőt és nagyítóüveget (lupe) állandóan használta.

Híre Leydenbe vonzotta Európa minden részéből az orvosi pályára készülő ifjúságot. Különösen sokan jöttek Angliából, Francia- és Németországból. A magyar ifjak – főleg a protestánsok – szintén felkeresték Leydent s legalább egy évet töltöttek ott. Leydenben ekkor három tanár tanított az orvosi fakultáson.

A három tanár közül Boerhaave volt a legidősebb s legtekintélyesebb. Albinus jeles ifjú tanár volt, 1721-ben mint 24 éves fiatal orvos neveztetett ki Boerhaave ajánlatára nagynevű atyja helyére. Oosterdyck-Schacht idősebb, 47 éves korában nyerte el katedráját, kitűnő tanító volt, de Boerhaavet hírnévben, tekintélyben meg sem közelítette.

Boerhaavet uralkodók hívatták betegágyaikhoz s keresték fel lakásán. Rendkívüli elfoglaltsága mellett csak úgy felelhetett meg tanári és orvosi kötelességeinek, hogy nyáron 4 órakor, télen 5-kor kelt fel. Így aztán arra is ráért, hogy naponta nagy sétákat, vagy lovaglásokat tegyen. Sőt botanizálásra s kertészkedésre is hagyott magának időt. Egyszerű életmódja s természetes közvetlen modora mellett bizonyos különcködéseket azért megengedett magának, így pl. nem viselt parókát s lakásán a legnagyobb hidegben sem tűrte, hogy befűtsenek, mi valószínűleg hozzájárulhatott betegségének keletkezéséhez: sok éven át szenvedett csúzos bántalomban. Nagy népszerűsége mellett szól, hogy egy ízben hosszas betegségéből való felgyógyulása után az egész város kivilágíttatott s ünneppé avatta azt a napot, melyen először hagyta el lakását. Betegsége azonban sok éven át kínozta azután is, s egész 1738. szeptember 23-án, 70 éves korában bekövetkezett haláláig megkeserítette élete utolsó éveit.

Egyszerű, nemes életét legjobban választott jeligéje fejezi ki: Simplex veri sigillum.

*

Boerhaave neve s híre ide hozzánk, Erdélybe is eljutott. Mi sem természetesebb, minthogy olyan nagy úr, mint amilyen gróf Teleki Sándor kancellár volt, felesége felől kikérje a világhírű orvostanár tanácsát. Ez persze nem történhetett másként, mint levélben, mely levélváltások útján való konzultálás nagy divatban volt a régi nagyhírű orvostanároknál.

[7] Forrás: Pataki Jenő: Boerhaaveról két levele kapcsán. = Erdélyi Orvosi Lap 2 (1921) No. 24. pp. 486–489.

Boerhaave orvosi leveleit tanítványai ki is adták halála után ily címen: ’Consultationes medicæ sive Sylloge Epistolarum cum Responsis Hermanni Boerhaave. Gottingæ MDCCXLIV’. Ez a könyv 52 esetet tárgyal. Mindegyiknél közölve van a megkereső levél s utána Boerhaave felelete az ajánlott Rp.-tel. Ezek között nincsen az alábbi két levél, melyeket Teleki gróf megkeresésére írt Boerhaave.

A levelek magyar fordításban a következők:

„Kegyelmes Teleki Grófnak, H. Boerhaave.

Behatóan meghányva-vetve a betegség történetét, azt kell hinnem, hogy az a fekete epétől eredő tüdőbajból származott phthysis (aszkór). Amit úgy látszik, szomorúság okozott, vagy a léleknek valamely erősebb felindulása. Így pedig egy megrögzött betegségnek tűnik fel előttem, úgy hogy az előbbi egészség visszanyerésére kevés remény marad fenn, sőt nagyon kell félni a halálos kimenetelű sorvadástól. Enyhíteni esetleg lehet a bajon szamártej használatával, reggelenként szürcsölgetve a friss tejből míg meleg, tíz unciáig; ekkor mindennapi italul sok friss tehéntejet kell inni egyenlő mennyiségű vízzel hígítva. A zabból, árpából, kölesből, rizsből s más gabonaneműekből készült ételek hasznosak, úgy a frissen sült hús is, és a főtt folyami rákok, vagy más puha és könnyen emészthető halak. A maga idejében jól megérett gyümölcsök is mérsékletesen élve velük, ajánlhatók. Dicsérném – ha kivihető – a szép időben verőfényes levegőn való kocsikázást mindennap kétszer, reggel 9 órakor, délután négykor. Azután ajánlom, hogy nyeljen mindennap kétóránként ezekből a labdacsokból A) s igyék reá mindig egy unciát ebből a főzetből B), melegen; és emellett egyfolytában kitartson. Ezeket vélem legtanácsosabbaknak, miben, hogy Isten segítse, fohászkodom. És könyörögni is fogok mindenkor a kegyelmes Gróf legnagyobb boldogságáért. (…)

Lugd. Batav. 1711/6 22.”

Kívül: Nagyméltóságú Férfiúnak, Teleki Gróf úrnak iratott.

Úgy látszik, Telekinek újabb alkalmatossága akadt Leydenben, akivel újból küldött levelet Boerhaavenak felesége betegségének tüzetesebb leírásával, melyre ő a következő (általunk magyarra fordított) levéllel válaszolt.

„Kegyelmes és nagyméltóságú Uramnak, Széki Teleki Sándornak, a Római Szent Birodalom Grófjának. H. Boerhaave.

Amidőn nehány héttel ezelőtt a kegyelmes Grófné betegségéről értesültem, megírtam felőle tanácsomat, mit Enyedi úrnak adtam át, hogy a hozzád juttatásáról gondoskodjék. És én abban úgy jártam el, hogy mindent gondosan megfontoltam s egyszersmind azt is hozzátettem, hogy megláttassék, esetleg mit kell tenni a baj gyógyítására. Most újabb levelet kaptam, melyben az a betegség pontosabban le van írva s amint ezt elolvastam, láttam, hogy előbbi tanácsomhoz semmit sem tehetek hozzá, ellenben úgy vélem, hogy mindazt lelkiismeretesen meg kell tenni, s ezért ezt ajánlom, s jobb nincs, amit adhatnék s ettől nagy könnyebbülést várok, amit óhajtok is. Isten veled! Lugd. Bat. 1721/8 22.

Kívül: Kegyelmes és Nagyméltóság Férfiúnak Teleki Sándor Uramnak, a Római Szent Birodalom Grófjának. T. P.”

*

Egy Gajdó Dániel által írt levélből megtudjuk, hogy Teleki gróf Gajdóval küldte Boerhaavehoz szóló megkereső levelét. Gajdó Frankfurtban időzvén 1722. február 20-ról keltezve egyebek közt ezeket írja:

„Emlékszik rá a M. Úr, mit bízott légyen miránk mind a maga, mind a M. Asszony egészségtelensége iránt, melyről adott jedzést is elönkbe. Mi bizonyos okokra nézve

kénszerítvén itt maradni, még Dr. Boerhaave Úr eleibe nem vihettük; mindazáltal igen szorgalmas voltam iránta, ha nem volna-e vagy itt az Academián, vagy a Király körül valamely ahoz értő nevezetes ember és találkozott egy Goetlicke nevű ki is nem csak itt, hanem egyebütt is, az ide fel való tartományokban igen-igen híres Practicus és hasznos munkájú kegyes ember; ehez azért (gondolván, periculum in mora) felszakasztván az Úr levelét és az Úr jedzését punctumokba szedvén, minthogy hallottunk mindenfelől nagy hírét elmentünk T. Vásárhelyi Ferenc urammal (ki is ismeretes volt vélle) és mindent bátran megbeszéltünk néki…" stb.

Goetlicke sok kérdést tett fel, mikre „ahoz értő Doctor által" vár feleletet, mielőtt határozott véleményt mondana. Így is „az asszony nyavalyájának okát gondolja; vagy mikor szült, nem tisztult meg eléggé, vagy pedig az havi vérnek folyása állott meg az Asszonyon és így amely vérnek per naturalia kikellett volna tisztulni a testből, nem találván utat magának regurgitált ad venam portarum (mely vena a májra szolgál melyen is a vérnek át kell szörődni) és így a májban valami infarctust csinált. Nem gondolja pedig, hogy suppuratiót csinált volna még eddig, ha az asszonyt le nem fektette, hanem csak simplex infarctus, mellyet lehet még exquisitis remediis debellálni".

A levelet Gajdó úgy látszik később eljuttatta Boerhaavehoz s neki egészen más volt a véleménye. Telekiné, Bethlen Júlia grófnő nemsokára meghalt, s így mégiscsak Boerhaavenak lehetett igaza.

Zágoni Gábor[8]
(1725–1787)

Thoroczkai Zsigmond gróf, Teleki József gróf és Teleki László gróf háziorvosa

Hasonnevű apja Udvarhelyen volt ref. lelkész, valószínű tehát, hogy itt született. A medicinát Bécsben tanulta, s mint Halmágyi István naplójegyzeteiből tudjuk: igen jelesen; sőt azt is megtudjuk innen, hogy archiater van Swieten nagyon szerette. Egy levelében azt írja, hogy „egy se tett alatta jobb előmenetelt, mint Zágoni". Minthogy azonban protestánsnak grádust nem adtak, Hollandiába kellett mennie, s az utrechti egyetemen doktorált. Ezután visszament Bécsbe, s orvosi gyakorlatot kezdett.

Szeretett volna bejutni gubernialis physikusnak. A Gubernium jó véleményt adott róla, s ajánlotta is kinevezését 300 frt fizetéssel. Bethlen Gábor is pártfogolta, azonban Brukenthal megakasztá. Mit volt tennie, otthagyta Bécset, s Nagyszebenben telepedett le. Halmágyi után következtetünk erre, aki naplójában 1766. szeptember kelettel írja: „Bejővén Szebenbe, consulálám lábam iránt doctor Zágoni uramat".

Zágonit azok között találjuk, akik Crantznak – Ausztria fürdőinek Mária Terézia parancsából írt ismertető gyűjtőmunkájában – segédkeztek. Nyulas munkája első darabjának előbeszédében ezt írja:

„Ezelőtt húsz egy nehány esztendőkkel B. Crantz az Austriai birodalomban találtató orvos kútakat a lehetőségig számba vévén, egy felséges parantsolatnak eszközléséből Hazánknak némelly akkori orvosait arra bírta, hogy Erdélly országának orvos vizeit ollyan kémiai előadásokban, kitől mint kitelhetett, vele közlötték. Munkások voltak ebben: Zágoni, Mátyus, Vásárhelyi, Chenot, Wagner, Hutter, Seivert, Fronius."

Zágoni a Herkules-fürdő vizét vegyelemezte s az ő vegybontását használta fel Crantz az ausztriai vizekről szóló gyűjtőmunkájában. Valószínű, hogy Szebenben való tartózkodásának eredményei ezek a Herkules-fürdői tanulmányok. Griselini – aki Crantz tanárral együtt végezte a Bécsbe küldött gyógyvizek elemzését – Zágonit híres orvosnak nevezi.

Szebenben nem sokáig tartózkodott Zágoni, mert a 1760-as évek végén már Gyéres-Szentkirályon találjuk, mint Thoroczkai Zsigmond gróf udvari orvosát. Az udvartól 200 frt fizetése volt, s magánpraxist is folytatott.

Thoroczkai felesége, Teleki Eszter révén a Teleki grófoknál is belső ember volt, nem csak orvosuk, gazdasági s más egyéb magánügyeiket is végezte, mi kitűnik az EME Levéltárában található leveleiből. Zágoni 1777. április 3-án Gyéres-Szentkirályról ezeket írja Teleki József grófnak, úrnője bátyjának, a Nógrád megyei Szirákra:

„Méltóságos Imp. Groff és Camerarius Ur!

Nékem Jó Mlgs Patronus Uram!

Nagyd. Pestről írott Levelét alázatoson vettem, sajnálom, hogy a laxativa vétele után több frissességnek tapasztalásával nem ditsekedhetik Ngd: talán éppen az okozta a lankadtságot, hogy megmozdítván a nedvességeket gyenge volta miatt, ki nem hajthatta. Igen Jónak tartanám Mlgs Groff Uram, ha Ngod most Tavaszal azon symptomáinak tsendesitésére, valami jó vértisztitó Curával élhetne; lévén arra a Tavaszi idő legalkalmatosabb de légyen

[8] Forrás: Pataki Jenő: Zágoni Gábor. 1725–1787. In: Pataki Jenő: Erdély Magyar Orvosai. Kézirat Csajkás Bódog hagyatékában.

Ngd ebbenis cautus, körül kell nézni, kitől? és mivel? curáltatik Ngd, ne hogy valami természetet gyengitő eröss curát tegyen valaki, inkább szenvedje Ngd annak kevés alkalmatlanságát."

A levél többi része gazdasági ügyekkel foglalkozik.

Teleki Lászlóhoz írt levele szintén a háziorvos körültekintő gondosságáról tesz tanúbizonyságot. A grófot házanépe egészségi állapotáról tudósítja, s egyszersmind Eszter leánya számára geleszta-kúrát rendel. A levél így szól:

„Méltóságos Imp. Groff és Status Consiliarius Úr!

Kegyelmes Uram!

Örömmel értem mostanis az Ex'llád méltóztatott tudósitásából, Ex'lládnak naponként való jobban lételét, de más felöl szivem szerint fájlalom szerencsétlen lépésit, és abból következett contusioját Ex'lládnak. Igazán nulla calamitas sola. Az Úr Isten Ex'lládot őrizze minden kedvetlen történetektől, és mostani fájdalmaitól szabaditván állandó friss egességgel szeresse szivemből óhajtom!

Ittenis a Ex'llád M'lgs Uri Kedvessei, Istené a ditsőség, akik betegeskedtek, mint a kis Zsófia Kis Asszonyis, naponkint épülnek, és erejekben, egességekben gyarapodnak, akiket pedig még edig ez a járvány nyavalya nem talált, mint M'gs Grófné Aszny ő N'gt, és a kis Palit, mostanis frissen vagynak, de a Dajka még edig kornyadoz. – – –

A kis Eszterka kis Aszonyról úgy gondolkodhatunk, hogy a'hol azok a' nagy geleszták nevelkedtenek, ott több is vagyon a'féle, a'melyektől igen jó volna a gyomrot szabaditani. Én, ha ugy tettzik Ex'lládnak, adigis, mig a Ex'llád személyes tiszteletéhez személyes szerentsém lenne rendelek, tsak igen gyenge curát, mely a benne lehető gelesztákat nem fogja hirtelen, hanem tsak lassan mozditani. Javallanám azért

1mo. Hogy a kis Asz'ka egy igen gyenge laxativát egy reggel éhomra, a'minemüt præscribáltam itten sub titulo: Linctus laxans. Ez olyan mint a' Syrup, és azt remélem hogy könyen bévészi, akár magában, akár pedig Herbatejét édesitvén véle.

2do. Ha a laxativát kivitte, a curának continuatiojára rendeltem, más Linctust ilyen titulus alatt: Linctus contra vermes. Más nap ehez kellene fogni, és éhomra minden nap kellene ebből adni egy-egy jó kávés kanálkával, sőt kettővel nem ártana.

3tio. Egy kevés eleven kénesőt is rendeltem, a'melyet egy kupás fazékba tévén és vizzel megtöltvén, fel kellene forralni, a'mely minekutána meghül, egy buteliában ki kell tölteni, úgy hogy a' kéneső maradjon a' fazék fenekén, és ez a' fött viz legyen asztán rendes itala. A' kénesővel pedig lehet két izben ujjabb fött vizet főzetni, a' mellyel való élést continuálja. Ezeknek præscribatióját ide rekesztve küldöm. Ez nem igen nehéz cura, és ha geleszták gyengén állanak, a' mint gyanitom, ki fogja hajtani. (…)

*

1779-ben Thoroczkai Zsigmond gróf felesége, Teleki Eszter grófnő meghalt s a „Ritka virtusokkal fénylett, de már elenyészett" úrnője felett gyászversekkel kesereg „a néhai áldott emlékezetü asszony terhes nyavalyájinak 13 esztendők alatt szerencsétlen szemlélője és valóságos részese".

Zágoni nemsokára – valószínűleg Thoroczkai grófné halála után – Marosvásárhelyre költözött, s ott folytatta jól megalapozott orvosi gyakorlatát. Marosvásárhelyről vitették ki vidékre Telekiék, Bethlenék s más környékbeli birtokosok, kik örültek, hogy a közelben kapnak orvost, kiben megbízhatnak, s nem kellett a messzebb eső kolozsváriakhoz folyamodni. Egy ilyen alkalomkor érte utol végzete. A vidéki gyakorlat megviseli az orvost.

Szekerezni a rossz utakon, sárban, hóban, hidegben! Ennek lett áldozata Zágoni. 1787 elején elvitték Betlen-Szentmiklósra, a folti Bethlen-grófokhoz.

Incze Mihály egy fiához Bécsbe február 4-én küldött levelében ezt írja: „Ott a hires Dr. Zágoni meghalt hirtelen a nagy hidegben in catarrho suffocativo. Patakit vitték helyébe."

Csak 62 évet élt. Valószínűleg már előzőleg betegeskedett, s abból, hogy végrendelkezett, következtethetjük, hogy gondolt a halálra. Könyveit a marosvásárhelyi kollégiumra hagyta, s mint 'Medika Theka' jótevője nevét viseli. Ezen kívül 7.221 mfrt-ot hagyott fele részben a nagyenyedi kollégiumnak, másik felét a marosvásárhelyi és az udvarhelyi kollégiumnak.

Emlékét megörökítette Gyöngyössi János újtordai pap-költő alábbi versében:

Néhai tekintetes
Zágoni Gábor
Nagy Hírű Orvos-Doktor Úr
Koporsó-Kövére, 1787-ben

A' mi por, hamu vólt Zágoni Gáborban,
Itt tért-vissza saját annyához a porban.
Mig élt, jó keresztyén, nagyhirü Orvos-is:
Hirdeti Küküllő, Maros, Aranyos-is.
Hatvan-két esztendő, mig itt pályát futott;
Oly rövid út, mellyen koronához jutott.
Nőtlen élt; de több haszonnal tenyészett,
Mint sok, kit atyának nevez a' természet.
Ezer-hétszáz után Nyoltzvan-Hét fel-kelvén
Boldog-Asszony' Hava kemény faggyal telvén,
Midőn Szent-Miklóson sirtól meg-forditott
Másokat, magának az által sirt nyitott.

Felfalusi Mihály, aki Teleki László grófot látta el tanácsaival[9]

„Strepit inter anser olores” [Hattyúk között gágog a lúd]

A maga idejében nagy szónok hírében álló református esperes és tanár fia az orvostudomány terén nem sok vizet zavart. Felfalusi József tudományosan képzett ékesszavú prédikátora volt egyházának. Hollandi egyetemeken végezte 1689-ben tanulmányait, azután hazajött s feleségül vette Dobos Tofaeus Zsófiát, Dobos Tofaeus Mihály püspök legifjabb leányát, akinek egy szakácskönyv megírását köszönheti a magasabb konyhaművészet.

Ezeknek a tanult, művelt szülőknek volt a fia a mi Mihályunk. Apja tudományos pályára szánta s azt akarta, hogy szintén a lejdai és franekeri egyetemeken szívja magába a tudományokat. A fiú itthon elvégezvén iskoláit, mialatt különösen gazdag oktatást nyert a bölcsészeti és hittudományi szakokban, apja kívánsága szerint el is ment a múzsáknak előbb nevezett székhelyeire. Pár évet töltött ezeken az egyetemeken pártfogóinak bőkezű segítségével. Lejdában és Franekerben tanulmányaiban nem haladt annyira, hogy választott szaktudományából a tudori címet elnyerhette volna. Ő ugyanis életcéljául az orvosi pályát választotta. De mintha éppen rá célzott volna a korabeli gúnyversíró, mikor ’Pasquilus de Dacia’ című, akkoriban kézírásban közkézen forgó versének az orvosokra vonatkozó részében ezt írja:

Doktori Titulust nem minden érdemel
Lugdunumi fák közt, aki nyárban hever.

Elhagyva hát a lugdunumi fákat, hátat fordított Franekernek, egész Hollandiának s a németországi Hallét kereste fel. A hallei egyetemnek abban az időben két híres professzora tanította az orvosi tudományokat: Hoffmann Fridrik és Stahl György. E két híres embernek volt a tanítványa Felfalusi Mihály. Itt el is érte célját, 1715-ben megszerezte az orvosi oklevelet. Nagy reménységekkel jött haza. Egész fiatalon, alig 24 éves korában megkezdhette orvosi gyakorlatát. A körülmények kedvezők voltak.

Neves szülőktől való származásánál fogva voltak összeköttetései, jóakarói. Nagy-Ari József leányát, Tófői János nagynevű szuperattendensnek unokáját vette feleségül, kivel nagy hozományt kapott és tekintélyes birtokot Farkastelkén. Szerencsés helyzetét azonban nem becsülte meg. Nem kereste a tisztes, tekintélyes férfiak társaságát, nem vágyott hírnév után, inkább félrehúzódott felesége birtokára s orvosi praxisát elhanyagolta. Úgy látszik, néha bántotta, hogy orvosi munkáját nem veszik igénybe, mind ritkábban-ritkábban akadt valaki, aki betegéhez hívta. Olykor-olykor keserű panaszra fakadt.

1728-ban így ír Teleki Sándornak grófnak: „Szegény fejem! énnekem, a ki a tisztességes tudományokban nevelkedtem, minden költségemet azokban az idegen országokban költöttem, nincsen, aki mellettem felálljon és mind Isten, mind felséges uram, mind édes hazám szolgálatjára alkalmatosabb volnék… Se gazda, se medicus, a medicina sok kárt causál, jobb lett volna, ha egérfogót tanultam volna csinálni”.

Helyzete nem akart javulni, beálltak az anyagi gondok. 1735-ben ugyancsak Teleki grófhoz írt levelében szintén keserű hangon ír s némi nehezteléssel mellőzéséért: „Messze este a Méltóságos Úrtól, megszaporodtunk, mások vétettek elé. Én in pulvere et squalore heverek, módom sincs, kedvem is kevés, in publicum et magnatum præsentiam prodeundi.”

Elkeseredett a végsőig. De azért semmi igyekezetet sem fejt ki praxisa érdekében, pedig a segítség nem hiányzott. Haller János gróf, aki 1734-ben neveztetett ki Erdély kormányzójává,

[9] Pataki Jenő: A hitehagyott. Felfalusi Mihály. In: Pataki Jenő: Erdély Magyar Orvosai. Kézirat Csajkás Bódog hagyatékában. + Pataki Jenő: Felfalusi József [Mihály]. = Orvosi Szemle 9 (1936) No. 12. pp. 516–517.

tekintve őseinek s egész rokonságának érdemeit, majdnem akarata ellenére kinevezte kormányzósági rendes physikusnak, de ez sem használt. Elfoglalta ugyan az állást, de nem volt sokáig ott tartható. Újra csak kiment falusi birtokára s ott úgy-ahogy gazdálkodott. Teljesen elhanyagolta magát külsőleg is, lelkileg is, haladt lefelé, elparlagiasodott, züllött. Rút, tubákos ember volt, az orra csepegett, úgyhogy vele egy pohárból senki sem ivott – írja Hermányi Dienes. Teleki így szokta megszólítani ezt a „füstös medicus”-t „lelkem doctor lepcsesem”, mit aligha szívesen vett Felfalusi. Ama gúnyversben is megemlékezik róla az író, mégpedig éppen nem hízelgően. Így:

Felfalusi is él a Doctori névvel,
Köntöse áll rajta ím csak fokkal s éllel,
Nem bír kétség kivül ő igen sok pénzzel,
Csak maradgyon otthon az üres erszénnyel.

Doctorsága nállunk ím nem igen böcses,
Discursussa is rossz, többire szemetes,
Patikáriusnak nem volna érdemes,
Mégis ha jól iszik, navalyás oly mérges.

A Telekiek mégsem hagyták egészen in pulvere et squalore heverni. A soktagú család egyik-másik tagja kikérte olykor Felfalusi orvosi tanácsát is. Erre mutat a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában lévő 1737. június 24-én N. Sajóról keltezett levele, melyet Teleki Lászlónak írt, s bőven ellátja orvosi instrukciókkal, s receptekkel, kit „Méltóságos Imperialis Gróf Úr! nékem Nagy Jó Uram s Patronusom” megszólítással illet.

„…a Præscriptiot omni meliori modo el készitettem. Mellyenis vagynak öt féle orvosságok, úgy mint: 1. Pilulák, 2. Essentia, 3. Pulvis Digestions, 4. Emplastrum, 5. Ungventum. Mellyekkelis ilyen formán kell élni.

Az Ungventummal kenesse gyakran a lépit, és az Emplastrumot irhára kenvén tarcsa rajta. Minden nap penig reggel éhomra HB Thében, vagy Veronicás Infusumban (:melly még jobb:) vegyen bé az Essentiában 30–40– 50 Cseppeket, négy öt findsiánit a fellyebb specificált italból reá íván. Ebéd után penig két órával éjczakára a’mikor le akar fekünni vegyen bé a Porban a mennyi egy jó nagy kés hegyíre fér, borban avagy vízben.

Minden harmad vagy negyed nap penig vegyen bé a Pilulákban reggel éhomra 20–25–30 valamelyik specificált meleg itallal, melybenis (:ha úgy simpliciter el nem nyelheti őket:) elis olvaszthattya és megihattya; kikis ha kétszer laxálandgyák, vagy háromszor egy nap elég; és e szerint kell angeálni, avagy imminuálni a Dosist; NB. Ezen a’ napon penig semmi egyéb orvossággal ne éljen. Ebédet is ehetik valami gyengéket; mert mind ekkor mind penig másszor szükséges hogy jó Diætát tartson, és mind ételében, mind penig italában magát mérsékelje. Néha néha igen jó a’ kaperlis étel, tormás, és mustár, Circa Aequinoctium Vernum Luna decrestente a jobb lábán vágasson eret. Midőn ezekkel igy fog élni a Méltóságos Groff Úr egy darab ideig, úgy reménlem hogy Passioja szünni fog kivált ha a fluxus hæmorrhoidum interregnum meginduland mellyet éppen meg nem kell állitani, hanem moderálni és temperálni. Mindeneknek penig successususkról; méltóztassék a Méltóságos Groff Úr tudosítani mivel mig Isten engemet éltet, régi hivségemet igyekszem megtartani a Méltóságos Groff Úrhoz. A Méltóságos Asszonyt alázatosan köszöntem: és egész Méltóságos Házával Isten oltalmában, magamat penig régi Uri Gratiájában ajánlom.

A Méltóságos Imperialis Groff Úrnak

Nagy Jó Uramnak, Patronusomnak alázatos régi igaz szolgája.

N.Sajo

24. jun. 737.

Élete alkonyán miért, miért nem – talán meghasonlott papjával, vagy éppen önmagával – elhagyja őseitől örökölt református vallását s áttért a görögkeleti vallásra. Ekkor körülbelül 64–65 éves lehetett.

Ezután még sokáig élt. Öregséggel és szegénységgel küzdve halt meg magas korban.

Két fia, József és Mihály ugyancsak elrománosodtak. Velük a Felfalusiaknak magva szakadt.

Felfalusi kétségkívül nem volt dísze a régi Erdély orvosi karának, mégsem akartam őt mellőzni. Nincsen olyan elhibázott élet, mely ne szolgáltatna valamelyest tanulságot az életsorsokat figyelő, elemző s az okokat kutató számára. Pedig Felfalusi kezdetben nem volt jelentéktelen orvos. Nagy reményeket kötöttek jövőjéhez patrónusai s ő is többet várt, mint amennyit az élet beváltott.